

ОЛЕНА ТЕЛІГА

ЗБІРНИК

Редакція і примітки

О. ЖДАНОВИЧ

Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА

1977

Детройт - Нью Йорк - Париж

Проф. д-р Юрій Бойко

ОЛЕНА ТЕЛІГА — ЯК ПУБЛІЦИСТКА І ПОЕТКА

35 років минуло з того часу, як гештапо закатувало Олену Іванівну Шовгенів-Телігу. Її безсмертний образ назавжди ввійшов в Український Пантеон, оповитий маєстатом вищого містичного життя проминулих, сучасних і майбутніх поколінь нації.

Біль від пережиття трагізму її смерті не заглухне в серцях усіх тих, хто її знав живою або, і не знаючи її особисто, був її однодумцем, духово належав до одного з нею покоління.

Та все таки 35 років є часовою віддаллю, яка дає змогу скувати гомін суто особистих почуттів, коли йдеться про історичну оцінку дії особи, про вияснення її неповторно людських якостей і значення її в процесі нашого духового національно-державного відродження. На нас, сучасниках Олени Іванівни, сучасниках, які під тиском законів часу вже поволі відходять у потойбіч матеріяльного буття, лежить обов'язок сказати перше слово об'єктивної оцінки постаті полум'яної поетки й послідовної революціонерки.

**
*

В українській критиці вже були спроби сказати кілька слів про Олену Телігу як про видатну поетку, незалежно від її середовища. Оцінка, наскрізь позитивна, відчувалася, однак, якоюсь теоретичною, перед нами виступала якась тінь, а не сама Олена. Не дивниця! Телігу можна збагнути, відчутти, оцінити тільки в зв'язку з усім тим, що діялося в її оточенні, що найглибше відбивалося в її свідомості, а тоді відкладалося яскравим світлом і в її творчості.

Була то героїчна доба формування модерного українського націоналізму так на рідних землях, як і на еміграції. Націоналізм складався не як замкнена в собі доктрина, а як широка духовість. В основі її лежало крицеве рішення виграти визвольний бій за націю, не зважаючи на макабричну безнадійність історичних обставин. Щоб досягнути своє завдання, націоналізм вимагав урахувати всі духові, тактичні і стратегічні гріхи українства в революції 1917-1919 років та позбутися їх, динамічно розгортав ідею примату загальнонаціональних цілей над соціальними інтересами, підносив соборництво як невідхильний дороговказ у політичній дії, саму дію ставив у площину революційну, а революцію трактував як зусилля не лише до революційного повстання, не лише до підпільної організації сил, але й до глибокого духового переродження. Суворі мораль революційної епохи мала перейняти народ, а насамперед провідний його загін — націоналістів. Зречення від буденних життєвих гараздів, постійна готовість до бою, до небезпеки, витривалість у дії, офензивний дух, уміння коритися зверхникові й кермувати підлеглими — це ті чесноти, які зобов'язували націоналіста і які дійсно раз-у-раз проявлялися в націоналістичних когортах. Героїка не тільки ставала предметом культу, але й повсякчас втілювалася в життя, приносячи смерть і муки за Батьківщину, але й пориваючи визнавців Духу до нових висот.

В рухові, що складався з цих компонентів, таїлася велика сила, яка дошкульно тривожила окупантів України й містила в собі на майбутнє великий вибуховий потенціал, що міг бути смертельною небезпекою для східноєвропейських імперіялізмів. Але й була в цьому рухові й небезпека духового спрощення людини, звуження її духових обріїв, що могло б принести з собою якісь темні, ще тоді непередбачувані небезпеки. Це тривожило чільних діячів Руху, тих, які посідали високі інтелектуальні й волюво динамічні якості.

В духовій площині намічався поділ, хоч і не досить чіткий, та все таки симптоматичний. З одного боку «Літературно-Науковий Вістник», пізніше «Вістник» Д. Донцова, з другого боку «Розбудова Нації», «Пробоем», гурт Ольжича у Чехословаччині.

Ми не маємо наміру перекреслювати Донцова, як теоретика націоналізму. Він, без сумніву, революціонізує впливав на молодь. Позитивний зміст його діяльності ще очікує на спокійну оцінку. Та вже й тепер ясно, що в

галузі формування нового світогляду він був найбільш активний, бо мав свій журнал і ця сталість праці була атракційною, притягала до нього й тих працівників пера, які не вповні вкладалися в рамки його ексклюзивності. Здається, ми не помилилися, коли скажемо, що для Донцова і його найближчих послідовників найважливішою прикметою була безкомпромісова боротьба проти російщини в духовій сфері, волюнтаризм, нахил до імпресіоністичного погляду на минуле України, тенденція формулювати націоналістичне поступовання. Націоналістам, що гуртувалися в Празі й Подєбрадах, та й взагалі тим, що тяжіли до ПУН, характеристичною є *політична* виразність в ідеях, поєднання духових постулятів з програмовими. Для них було замало просто таки демонічно могутнього заклику Донцова до дії, їх цікавила й політична якість націоналістичної дії й урахування суспільного ефекту її. Вони з холодним критицизмом ставилися до успіхів західноєвропейських тоталітарних рухів, хоч і гостро критикували недолугість демократії в боротьбі проти російського комунізму. Їм властивий був нахил до професіоналізації в різних галузях духової культури й відхід від суто публіцистичних прийомів формування своєї ідеології. М. Сціборський, пишучи про «земельне питання» в Україні, поринав у хащі сировинного матеріалу й ставив проблему фахово; О. Ольжич був не лише поетом, але й археологом, і його науковий фах клав відбиток і на його поезії, його світогляд; статті Райгородського (в «Розбудові Нації») відзначалися не лише сміливістю підходу до церковних і релігійних проблем, але й подивугідним знанням справи; д-р інж. Володимирів використовував величезний фактаж, щоб дати синтетичний образ промислового поступу в світі і т. д., і т. п.

Між цими двома націоналістичними спрямуваннями слід шукати місце Олени Теліги. Але вона не стояла між ними, бо поняття статичності до її духовости зовсім не прикладальне. Вона еволюціонувала від донцовізму до націоналізму культивованого ПУН-ом. З Донцовим в'язала її особиста дружба, вона стало друкувалася у 30-х роках у його періодіку. Л. Мосендз і Є. Маланюк, що були бажаними гістьми на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» і «Вісника», були їй близькими людьми. Але й Ольжич промовляв їй до серця, імпував їй своєю глибиною. Перебування у Варшаві, імовірно, уповільнювало для неї процес знайдення свого місця в націоналістичній боротьбі. Розкол 1940 року був для неї надзвичайно болючим. Але відразу по цьому

вона остаточно самовизначилась по боці ПУН й цілковито віддала свої сили визвольній боротьбі, а далі в серці України — Києві — склала найвищу жертву — своє життя — на вітвар Батьківщини.

Олена Теліга залишила по собі публіцистичну й лірико-поетичну спадщину (її оповідання «Або-або» показує, що вона могла б виробитися в добру новелістку, якщо б присвятилася цьому жанрові). Публіцистика й поезії нашої авторки мають так багато спільного в настроях, змісті, стильових тенденціях, що було б найбільшою недоречністю відривати розгляд її віршів від перегляду її публіцистичної прози. На всіх її писаннях лежить печатка пристрасти й розуму, всі вони відблискують автобіографічністю, скрізь відчутно сильну, цікаву індивідуальність, що заглиблюється в основні проблеми української сучасності й дає на них свої відповіді, такі розв'язки, які постають з чуття найглибшої відповідальності й щирости, отже, за здійснення яких можна і слід платити найвищу ціну саможертви: «...Коли ми несемо ідею українського націоналізму на свої землі, не сміє бути ні одного порожнього слова. Кожне гасло має вростати в нашу землю, а не засмічувати її порожньою лускою», — писала поетка на сторінках «Літаврів» у Києві.

Завдяки її щирості, завдяки тому, що словам відповідали діла, завдяки тому, що смерть її стала лише здійснення її героїчної моралі, вся її публіцистична й поетична спадщина стала величезної ваги маніфестуванням людини неповторної, ім'я якій Олена Теліга, але разом з тим і об'явом типу нової людини, який персоніфікує собою змагання, жертву і вічність тих сотень мужніх, які впали за Україну під прапором націоналізму.

**
*

Виразно бачимо, як Олена Теліга виростала.

Найслабшою її публіцистичною річчю є «Сила через радість». Тут вона є ще ученицею Донцова, щирою, запальною його апологеткою, що сприймає українське духове життя ХІХ — початку ХХ століття крізь його окуляри. Немов жива дійсність ввижаються їй «оздоровлені країни Європи», поетка підпадає суґестії свого вчителя, схвалюючи оспівування незначним поетом Кушніренком імперіалізму, вона ще не бачить істотної відмінности між войовничою «молоддю Європи» і Ольжичем. Їй здається, що

основним у Лесі Українки і Стефаніка є фанатизм; порив і ліризм, а не розважання бачить вона як цінне в патріотизмі. Все це, сказане із захватом, було наївне майже по-дитячому. І все таки статтю читаємо з цікавістю не тільки як каталог помилок молодой поетеси, але й тому саме, що і в помилках своїх Олена палала, бризкала гнівом навкруги і своєю дитячою наївністю була прекрасна. Це був вулкан динаміки й бажання жити краще, героїчніше, аніж жили попередники. Тому « Силу через радість » сприймаємо не як публіцистичний, а як мистецький твір, спалах ще неопанованих внутрішніх енергій.

Взагалі читач сприйматиме більшість статей-есеїв О. Теліги під кутом естетичного враження, а водночас відчує невпинне пульсування етичного живчика в усіх її висловах. Стиль її бурхливий, піднесений, інколи це словесний смерч зі своїм темпом, з концентрованою образних уяв, несподіваних порівнянь. Несамохіть напрошується паралеля між поетикою її віршів та її есеїв. Есеї Олени Теліги позначені також і гостротою її характеру, революційною непримиренністю. Вона вміє приперчити слово, знайти дошкульну зневагу до своїх контрагентів у переконаннях. Тут вона споріднена з Лесею Українкою. Варто лише придивитися, як вона шмагає Черняв і Крижанівських за їхнє негідне ставлення до жінки-українки (« Якими нас прагнете ? »).

Саме стаття « Якими нас прагнете » вражає поєднанням ерудиції, вдумливості із вмінням на всю широчінь поставити проблему сучасного ідеального типу української жінки. Чітка ідейна позиція авторки-націоналістки сполучається з тонкою жіночою інтуїцією. Можливість гармонії чисто жіночого елемента з героїчним первнем розгорнено тут дуже вдало і стаття і в наш час хвилює читача та залишається змістово актуальною, з тією вищою політичною актуальністю, яка вростає в духовість.

Теліга розуміла, що ідейні шляхи націоналізму скрізь, де є українська людина, паралельні, націоналізм сприймала вона як епохальне соборницьке явище. Крізь специфіку підсоветської фразеології, обумовленої цензурними обставинами, знаходила письменниця міцне ядро націоналістичних переконань у Хвильового. Сильніше, чіткіше, ніж Донцов відзначила відвагу автора « Вальдшнепів » і його бурхливу революційну вітальність, що переливалася через вінця (« Партачі життя », « Нарозстіж вікна »). Ясно було для неї, що Хвильовий не був у підсоветській Україні самотнім, він був лише найвищим шпилем у тому русі, який здушено

терором. У новій военній дійсності 1941 року піти далі тими шляхами, на яких ще лишилися сліди свіжої крові замучених — так вона розуміє завдання Похідних Груп ОУН. Вона проти «педагогічного» підходу до українців з-під советської окупації, до них треба йти сміливо зі щирою правдою націоналізму, не тільки вчити, але й учитися, спільно творити духову синтезу західних і східних здобутків.

Знаємо, що ця настанова себе виправдала і якщо не дала таких плідних наслідків, на які рахувалося, то причина тут насамперед у короткотривалості процесу зближення на рідному материка, перерваного хвилями скаженого терору окупантів.

Ідеї, піднесені Телігою, коли вона у вирі воєнних подій повернулася в Україну, були надзвичайно актуальні. З усього обширу завдань вона висувала на перше місце konieczність будити в народі свідомість своєї окремішності від москалів, замуленої медоточивими фразами про «братерство народів», на місце цього облудного гасла вона висувала ідею «братерства в народі», братерства крові і власної культури.

Ми не сумніваємося в тому, що з академічної точки зору Теліга могла б знайти значні мистецькі вартості у творчості Пушкіна і Блока, але вона усвідомлювала собі, що своїм войовничим імперіялізмом Пушкін і Блок могли сковувати волю українських читачів у їхньому прагненні до державної незалежності. Коли точиться запекла боротьба за духову емансипацію українця, не можна допустити, щоб українець бачив Росію у світлі пушкінської, блоківської чи есенінської ідеалізації. І тому Теліга голосно промовила: на могилах української культури не повинно бути місця для Пушкінів, Блоків, Есеніних («Нарозстіж вікна»).

У статті «Партачі життя» Теліга сконцентрувала свою увагу на проблемі громадської відваги широкого народнього українського масиву. Справу поставлено руба: героїчна жертва може там повністю окупитися для нації, де суспільство складене з індивідів, що посідають елементарні людські гідності: не похваляти суспільного злочину, зважуватися на власну думку, обстоювати своє переконання й тоді, коли це може принести матеріальні чи інші прикраси. Стаття була палким засудженням духу рабської покорности, всевладного опортунізму суспільства, серед якого самотньо височіють герої, особливо трагічні тим, що перебувають у суспільній пустелі, яка нездібна на резонанс для величнього.

Щоправда, є в статті й окремі недоліки, нав'язані остан-

ками донцовщини. В характеристиці становища Шевченка серед української громади Теліга надто перебрала чорних тонів, покладаючися на вісниківського « дослідника Арака ». Відчуємо ми й невлучність характеристики Винниченка, по-статі обтяженої багатьма органічними недоліками в політиці та ідейно занепадними творами, але водночас автора визначних творів, а також і мужнього підпільника. Ми не погодимося також з підходом Теліги до проблеми жидівства : осуджуючи тісну співпрацю російського жидівства з росіянами в перших десятиліттях советської влади, ми з великою симпатією підійдемо до жидівської мужности у здійснюванні власного національно-державного ідеалу, станемо поруч жидів там, де вони змагаються проти комунізму. Але у великій блискучій статті « Партачі життя » це лише окремі невдачі, які затьмарюються глибиною загальної концепції статті, яка має вийняткову актуальність і тепер. Якщо нам на еміграції тепер майже не доводиться зустрічатися з явищем героїзму, то ми знаємо, що він є в Україні, є в советських концентраційних таборах; натомість проблема цивільної відваги й зараз в українському підсоветському суспільстві стоїть дуже гостро; масове, хоч би пасивне підпертя дії окремих сміливців залишається вкрай недостатне, тоді як « партачі життя », пристосованці-опортуністи й просто моральні потвори-зрадники нації, творять те суспільне болото, в якому тонуть здорові почини відважних.

Націоналізм для Олени Теліги — не сума догм, не скрижаль з низкою істин, які можна вивчити. Націоналізмом є всеохопний світогляд і нове світовідчування, це прозирання у мряковину майбутнього, це ступання твердою ногою серед хаосу, який треба організувати у форму нової самосвідомости.

Як складне життя, так складним є і явище націоналізму. Націоналізм для письменниці є синонімом вищої культури.

Якщо націоналізм є світогляд і світовідчування, дороговказ до всієї діяльності людини, то натуральним є й піднесення гасла націоналістичного мистецтва як провідного струму в розвитку української мистецької свідомости. Теліга, Ольжич і деякі їхні однодумці постулять націоналістичного мистецтва висунули. Їхні зусилля у творенні нової естетики були перервані їхньою смертю. Але невмируще в їхньому почині залишилося як зерно для проростання в майбутньому. Проростання — коли? На це питання відпо-

вісти сьогодні важко. Але вже напевно тоді, коли націоналізм як світогляд, що так скривавився в останній військовій завірюсі, знов стужавіє, набере розмаху й здобудеться на великі амбіції. Та, однак, ті початки націоналістичної естетики, які, зокрема, творила Олена Теліга, цікаві і як початки ще невідкритого для нас майбутнього, і як погляди, які кидають світло на саму поетичну творчість Теліги.

«Треба собі виразно усвідомити, що українське націоналістичне мистецтво ніколи не було й не сміє бути лише агіткою, хоча б і зверненою тепер проти нашого найбільшого ворога — Москви» («Прапори духа»).

Сказано виразно — відштовхування від служебної ролі мистецтва, яке повинно передусім бути самим собою. В основі — не плякатність, не хронікальність, а образність. Істини це загальновідомі, але не загально прийняті. І добре, що їх Теліга кладе в основу основ націоналістичної естетики. Ними вона рішуче відштовхується від советської літературної практики тенденційности літератури. Взагалі — наголошує вона — перед українським мистецтвом, в міру нашої політичної емансипації від Москви, виростає небезпека несвідомо культивувати той багаж мистецьких форм і ідей, якими нас наділила Москва; позбутися цього всього мотлоху є нашим найпершим завданням. Як бачимо, тут збагачено новим формулюванням гасло Хвильового «Геть від Москви». Теліга й далі йде шляхом Хвильового. Він вказував на панування образу пасивної мрійної людини «лішнього человека» в російській літературі, Теліга ж відзначає, що завданням націоналістичного мистецтва є творити глибокі образи активної людини. Відштовхування від російщини поширюється в негацію «сірого позитивізму» («Партачі життя») й, очевидно, виростало з нього реалізму, «сірого дня стилю минулого віку».

Нова епоха революції асоціюється в її уяві не зі спокійною буденністю, а з плястичним образом бурі з блискавками, що прорізують небо, що дають змогу схоплювати контури в шаленому світлі ясніше, аніж у сонному тумані реалізму. В основу мистецького піднесення лягає не статичне думання-міркування, а динамічна загострена думка-рішення («До проблеми стилю»). Не молекулярне розкладання явищ, а синтетичний образ, що схоплює явище в динаміці від минулого в майбутнє! Шукання вічних правд і цінностей, простоти й лаконічності у висловах (там же). Як формотворчий, ба й суттетворчий чинник нового стилю має бути романтизм, «романтика нації, романтика змагань,

романтика життя». Все це виплинуло інтуїтивно з українського революційного досвіду. Теліга констатує, що романтиком за своєю природою був Хвильовий. Ладя Могилянська мусіла вмерти від руки ворога, бо не змогла забути «днів легендарних смішної романтики». В романтиці владний рух і тверда зброя. «Бо це ж романтика дає усьому барву, ритм, запах і струнку пружність». Погляд мистця при цьому спрямований не вниз, на ницість земного вегетування і не в найближчу просторінь — Москву, а на безмежні виднокраї світу, Заходу, де життя мерехтить і міниться всіма можливими загадками й привабами.

Роля особистости в формуванні стилю — визначальна. Правильно чи неправильно, але Теліга вбачала в гетьманові Мазепі особу, що виключно його заслугою був розвиток стилю українського барокко («Вступне слово на академії в честь Івана Мазепи»).

Такими є пунктиром, схематично накреслені контури естетики нового стилю мистецтва, отже для самої Теліги передусім естетика літератури. При всій ескізності ці контури міцно згармонізовані, в них відчувається наявність українських джерел. Сама Теліга вказує на джерела: Хвильовий, Л. Могилянська. Яскраво образні штрихи опису стилю асоціюються з деякими деталями поетичних уяв Є. Маланюка. Але органічне джерело треба б шукати глибше — воно в широкому струмі української неоромантики, що у творах Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Олеся мала підстави претендувати на явища загальноєвропейської міри, хоч, не з вини наших мистців, не стала феноменом загальноєвропейського значення.

Чи можна знайти місце для стильових шукань О. Теліги в загальному розвитку стильових тенденцій західноєвропейської літератури 20-х - 30-х років? Чи сучасний Олені Захід визначає характер її літературних стремлінь?

Наша поетеса знала французьку й німецьку мову. Не підлягає ніякому сумнівові, що жадібна знання й естетичних переживань, вона вчитувалася в тодішню західню літературу.

На Заході, починаючи із передднів першої світової війни, виникав експресіонізм, який розвинувся на всю широчінь у поверсальській Європі і тримався в літературному житті і в 30-х роках. Головним тереном його експериментів була Німеччина.

У затяжному кризовому стані європейської психіки, що вже зрадив свою фавстівську наставу, експресіонізм був чи

не останнім явищем на полі літератури й проклямуванням великих цілей. Егоїзмові, воєнному озвірінню, всьому клубковій несправедливостей міжнародного і соціального характеру повоєнної Європи протиставив експресіонізм ідею революційного оновлення людини й суспільства, однак позитивні уяви в цій течії не набрали ніякої конкретности; досить суцільний у відкиданні старого світу, експресіонізм розбився на окремі струмки ідеологічного характеру: пацифістично-ліберальний, паневропейстичний, комуністичний, націонал-соціалістичний тощо. По суті експресіонізм був не мистецьким стилем, а рухом. Він був в'язаний незадоволенням дійсністю, відчуттям бурхливості, динамічності доби і з цього випливаючих деяких психічних прийомів мистецтва, але він ішов і дійшов до ідеологічного розмежування й стильового змиршавлення, йому забракло обручів, які тримали б його в купі. Експресіоністи шукали нової етичної правди у Достоевського і Толстого.

Експресіоністичний рух через свою неокресленість міг хіба викликати відгуки на українському ґрунті в площині загальних закликів революціонізування свідомості людини, міг знайти відгомін, наголос експресіоністів на буряність епохи. Початок статті Теліги « До проблеми стилю » звучить по-експресіоністичному.

« Наша бурхлива доба повинна створити свій стиль, неподібний до стилю минулого століття, відмінний від нього у всьому. Стиль, що лишав би своє тавро і в щоденному житті ».

Для уважності до суперечних ідейно-політичних концепцій експресіоністів в націоналістичному українському таборі не було ніякого ґрунту, в цьому відношенні існував просто імунітет. Але в літературній площині експресіоністи виділялися надзвичайною ощадністю в словах, мовною енергійністю, що мала випромінювати духовний активізм; у ліриці особливо розвинулася рефлексія.

І це мало вплив на Телігу, ці особливості експресіоністичного мистецтва відзеркалилися в її творчості. Говорити про можливість спеціального впливу того чи іншого поета-експресіоніста навряд чи доводиться.

Небагато можна сказати і про впливи українських поетів. Спроби К. Гридня (збірник « Прапори духа », 1947) знайти впливи Ю. Дарагана, Є. Маланюка, Л. Мосендза на нашу поетесу занадто фрагментарні й імпресіоністичні. Для того, щоб належно оцінити співвідношення української еміграційної поезії із творчістю Олени Теліги, треба ще багато

підготовчої праці, включно з розшукуванням замулених мулом часу й занедбаних сучасниками всіляких студентських, гектографованих або раритетних видань.

Поки що ж на берегах цієї проблеми можна сказати, що видатні сучасники О. Теліги — згадані К. Гриднем — Ю. Дараган, Є. Маланюк, Л. Мосендз — кожний індивідуально, але і всі разом істотно відрізнялися від Теліги. Над всіма ними владно ширяло минуле, їм ще лунали стріли з боїв національного зриву 1917-1919 років, і музика тих боїв відкладалася на сторінках поезій, їх вабила історіософічна тема й вичуття сторіч минулого, ствердження правичности духа нового національного зриву. Ці теми і міркування взагалі відсутні в поезії Теліги. Не знайдемо в її стилі ні гнівної патетики Маланюка, ні архаїзованої лексики Дарагана, а свою відмінність від Мосендза вона сама підкреслила у звертанні до нього :

Твоє життя — холодний світлий став,
Без темних вирів і дзвінких прибоїв,
І як мені писать тобі листа
І бути в нім — правдивою собою ?

Далеко десь горить твоя мета,
В тяжких туманах твій похмурий берег,
А поки — спокій, зимна самота
І сірих днів — тобі покірний шерг.

А в мене дні — бунтують і кричать,
Підвладні власним, не чужим законам
І тиснуть в серце вогнену печать,
І значать все не сірим, а червоним.

У поезії Теліги не знайдемо скандинавських вікінгів ані Маланюка, ані Ю. Клена, що саме в початках творчости Теліги прибув із Києва на Захід, вона зате невпинно і тривожно дивиться вперед у мряку прийдешнього, у вогненний вихор стихій, з якого твориться майбуття. Зовсім не випадково, що в її поетичному лексиконі слова « тривога », « таємниця » часто трапляються.

В ліриці її зовсім немає домішки епічного. Вона майже нічого не розказує. Об'єкт, зовнішній предмет для неї тільки привід для здебільшого бурхливого виливу почуття, що в його вислові панує героїчна романтика, яка використовує експресіоністичні й імпресіоністичні образіві елементи.

Самий образ людини в її ліриці наскрізьний, це образ самої поетки з усім комплексом її ліричних і все таки в основі щільно об'єднаних почувань. Суцільність тематики її незвичайна. Вона має свій круг ліричних тем. Він мерехтить різними настроями й рефлексіями. Але в ньому немає нічого, що вдиралося б із-зовні, що було б випадковим і не гармонізувало б з цілістю.

У Олени найменше умовностей, найбільше зв'язку безпосереднього переживання, моменту, чи малого відтинку часу, з віршем. Її поезії в найбільшій мірі лірично-біографічні. Її лірика не просто сповідь, а й порив, що виростає з інтелектуального прозирання в майбутнє, як у Лесі Українки в драмах. Актуальність її поезії величезна, але це не актуальність пропагандивна. Це вища актуальність прозріння, тривожної думки. В Теліги знайдемо радість біологічного визрівання підлітка з сублимацією еротичних настроїв у сферу естетичних переживань і суспільнотворчих вольових актів. Тут прикладами «Радість», ще більше «П'ятнадцята осінь» (у п'яній радості молодости незмінним тлом лишається трагічність «мого Києва»). Іноді ряд інтуїтивних яскравих вичуттів навіть не переноситься у сферу логічності («Безсмертне»). Ряд поетів плекали у нас героїзм, але героїчна постава враз із майже античної сили діонізізмом — це вже специфіка нашої авторки («Неповторне свято»). З героїчним етосом життя, переплетеним інтуїтивними стежками також і кохання («Подорожній» та інші), її ерос завжди типово жіночий. У ньому світла пристрасть переливається в ніжність, у ньому — мрійливість, невпинне шукання вимріяного, танець на грані привабливої еротичної прірви і певність у собі, в своїй здатності не впасти, не порушити вірності наймилішому, тому, для якого — все життя («Чужа весна», «Розцвітають кущі»). Інколи еротичний настрій — ледве помітна мелодія серед гимнів красі природи, силі молодих м'язів і біологічній радості («Соняшний спогад»).

В ряді поезій авторка окреслює роль жінки-дружини поруч героя-борця. Завдання життєвої супутниці — дарувати чоловікові ніжність і своєю ласкою скріплювати його бойові сили.

Дружба для Теліги — велике слово. Почуття відданої старшої товаришки, яка радісно бачить майбутній шлях юнака, що піде далі, ніж вона, до мети, не позбувшись пам'яті про неї — такий високий зміст поезії «Напередодні».

У поетеси переважає природа радісна, вона може бути і

хмільною, сповненою музики, сміху, і вона завжди грає фарбами. В усьому цьому проектується душа поетки, душа розпросторюється й починає звучати космічно.

Поетка не є стовідсоткова оптимістка. Їй знайомі «божевільні думки», що пізніше застигають сріблом на скронях. Знайома їй і туподумність юрби, і націлена смертельною загрозою ненависть ворога. Але все це перестає на неї діяти, коли поруч — вірний друг, коли він зазнає ворожого удару і коли треба дати відсіч.

Біль перемагається не сумом. Життя сповнене трагізму, від цієї трагічності не можна відвертатися, треба зустрічати її усмішкою, не з почуттям жертви, а з почуттям гідності сприймати біль і йти до трагічного кінця. Величезною провидливістю схоплює Олена свій важкий життєвий кінець, який є для неї найвищим знесенням і наймогутнішим виразом незнищимого життя.

Такого ступеню героїзм у нашій поезії знаходимо ще тільки в Ольжича.

Смерть Теліги лише доповнює її поезію, надаючи поезії великого звучання.

Чи слід спинятися над технічними компонентами її поезії? Над частим контрастуванням образів? Над складними метафізичними асоціаціями? Над співвідношенням кольору і звуку? Над інколи просто танцюючим ритмом, а іноді гострим, як залізо? Над прийомом посвят і звернень до друзів?

Признаюся — це анатомування її поезії, вишукування естетичної і соціальної функціональності дрібних деталей було б для мене болючим. Для мене поезії Теліги — живі організми і мені ще незручно робити над ними операції з ножем і лянцетом.

Вона жива із своїми рядами полум'яних віршів і до архіву літератури не належить.

« ДУША НА СТОРОЖІ »

(О. Теліга. Бибір поезій. В-во « Культура », 1946, ст. 31).

Поетка Олена Теліга — одна із найсвітліших постатей у нашім духовім і політичнім житті недавнього минулого. В ній епоха української національної революції втілила свою душу. Героїчна натура — вона була суцільною в літературі й житті. Слово й дія у неї стояли в цілковитій гармонії. Її діяльність на СУЗ, її гідна постава супроти окупантів і горда незламність в обличчі смерті — все це оточило її образ безсмертною авреолею і робить її героїчну поезію живим документом, надає їй незвичайного суб'єктивного виховального значення. Поезія Теліги — це книга великих пристрастей благородної людини, що вміє радісно дивитися на життя, відчувати його рвучкий пульс, жити його багатобарвністю, розуміти його трагізм і знаходити в собі силу повсякчас бути альтруїсткою. Її альтруїзм — екзальтація, частка її життєвої радості.

Лірика, зібрана в книжці « Душа на сторожі », — це скаля різnorodних почувань тонкої природи. Тут і радість зануреності в таємний трепет природи, і ніжність до коханої людини, і аналіза душі найближчих. І над усім цим активізм людини, що любить жити, а не споглядати...

В збірці лише дві поезії щільно пов'язані з політичною тематикою. Одначе кожний найінтимніший вірш поетки дає відчуті в ній людину, яка сплітає всі елементи світосприймання з бадьоро-радісним чуттям особистості, формуючої український світ...

Олена Теліга, як поетка, має широкий діапазон чуттєвих засягів, високу поетичну культуру, свіжість і безпосередність образів. Любить яскраві, децю пишні метафори, прекрасно орудує технікою віршу. Загально характеризуючи світ образів, створених поеткою, доводиться констатувати

близькість її до Лесі Українки. Ця близькість впливає головню із споріднености духового комплексу обох поеток. Але постійна граціозна нерівноваженість Теліги, її життєрадісність відрізняє її від здебільша суворого героїзму Лесі Українки. У відміну від останньої наша поетка любить несподівані примхливі скоки образової уяви.

Видання має чепурний вигляд. Доводиться пошкодувати, що в збірку ввійшла лише частина творчого набутку поетки. Аджеж навіть у наших важких умовах цю збірку можна було б зробити повнішою.

Ю.Б.

(«Літературний зошит» — літературно-мистецький додаток до газети «Українські Вісті», ч. 1., січень 1947.)

ОЛЕНА ТЕЛІГА (1907 - 1942)

Ім'я Олени Теліги вже сьогодні стало мітом. Вийшло в світ чимало статей та есеїв, присвячених їй. Ці видання цілком заслужено прославляють героїчне життя і смерть поетеси, але, на жаль, не досить висвітлюють її творчість. «Омітизовування» особистостей поетів не завжди виходить на користь їхній творчій спадщині. Крім блискучої статті Юрія Шереха (Гр. Шевчук) та рецензії Володимира Державина (побудованих, зрештою, на досить «межових», хоч і протилежних твердженнях), її невеликий, але цінний мистецький доробок ще не дочекався докладного обговорення.

Одна з найбільших помилок декого з коментаторів поезії Теліги — це припущення, що її творчість «мужня». На наш погляд, у творчості Олени Теліги (можливо, більше, ніж у будь-якої іншої української поетеси) помітна справжня, прекрасна жіночість. Це лірика замріяної, примхливої, гордої, пристрасної і дуже «романтичної» жінки. В тематиці та колі ідей її творчості цей дух «вічно жіночого» очевидний. Але цікава не стільки тематика, як підхід до техніки поезії. У Теліги навіть розуміння форми поезії інтуїтивно-жіноче. Поетеса ніби каже нам: поезію треба писати виключно, щоб перелити в неї свої почування. Вірші мусять передусім виконати завдання своерідних посудин для безконечного струменя «елян віталь» (що його О. Телізі аж ніяк не бракувало), — не зважаючи на те, чи вони художньо закінчені, чи ні. Виникає враження, що ці поезії не будувалися, а стихійно вибухали, як джерело або на чуттєвому рівні прожите життя. Теліга належить до поетів, чий доробок зв'язаний у цілість не так світоглядом, темами чи стилем, як іраціональною силою незвичайної особистості.

Її вірші — приватні листи світові. (Як підкреслив Юрій Шерех, її твори часто мають епістолярний характер).

З цим пов'язується її найулюбленіша цілком традиційна строфа з мінімальністю усвідомлених поетичних засобів (на протилежність до «засобу мінімальности засобів», як в Ольжича). Саме в таку строфу найлегше «перелити почування», бо її суто художній або формальний бік не забирає надто багато уваги. Крім того, така строфа настільки відома і стала такою інтегральною частиною нашої культури, що читач не помічає її будови, і тому вона не відводить його уваги від сильного струменя почуттів, які хвилюють у її берегах. Не можна погодитися з проф. Державиним, нібито стиль Теліги — стиль клясицизму. Вже далеко цікавіша теза Юрія Шереха, що поетеса застосовує метричну закономірність, як рамки, які мають сковувати й певною мірою оформлювати пристрасті, влиті в них.

Подібно можна сказати і про образність творів Олени Теліги. Поетеса не підбирала образів один до одного уважно, щоб вони творили чи допомагали творити органічну і гармонійну цілість твору. Образи вона вживала так, як вони до неї «приходили». Крім того, Олена Теліга аж ніяк не відмовлялася від заялжених «поетизмів». Справа тут, звичайно, не в епігонстві, яке все таки зв'язане з якоюсь однотайною і постійною стилізацією і вимагає певного планування. Справа в несвідомому позичанні кліше із «світу поезії» — такого відомого, що вже цілком загального, «знеособленого». Самі в собі, такі позичання — непростенні. Але ці трафарети живуть у якомусь несамовитому сусідстві з блискуче оригінальними образами, як ось: «Деся ридають трамваї і мучаться авта». Така відчутна, «речева» атмосфера великого міста — асфальти, літаки, вітрини — переплутується у головокружному вирі з цілком «поетичними» айстрами, палахкотінням, мечами тощо. І цікаво: на тлі трафаретів власні образи поетки виходять тим блискучіші, завершеніші, опукліші. Напрошується думка, що Теліга не зупинялася над творенням блискучо-свіжого образу, а що він у неї «виходив» якимсь випадково, підсвідомо. А гейзери почувань не давали їй оточити такий образ-знахідку відповідно свіжим контекстом. Зрештою, сама поетеса, у вірші «Сучасникам», виступає проти поетичного (чи «поетикального») контролю, що його бачимо, наприклад, у Ольжича.

Немає сумніву, що поезія Олени Теліги — цілком оригінальна творчість. Бо її рядки просвічені повнокровно ори-

гінальною особистістю жінки, чия мрія була — вивести свої дні на грань життя і смерті, над пропасть шаленого вогню, раптового зриву, героїчного (абож — невротичного) самознищення, в якійсь своєрідній екзистенціальній грі. Але при тому рядки її просвічені величезною, просто пієтичною любов'ю до життя, соняшністю, яку не часто знаходимо в модерній літературі. В цю любов життя включена й еротика, що нею сповнені вірші Олени Теліги. Майже у всіх своїх творах поетеса розглядає життя крізь призму «романтичної» діалектики «мужчина-жінка». Передусім мова тут про любовні вірші, які досягають великої майстерности і елегантноі стрункости. Прекрасно скомпонований і максимально, як на Телігу, контрольований вірш «Вірність», наприклад, належить до найкращої любовної лірики в нашій поезії. Зрештою, навіть у численних дидактичних чи «волюнтаристичних» творах переважають особисті почування поетеси, що часто межують з еротикою.

«Державнотворчого» мислення в спадщині Теліги мало. Найбільше в ній чуттєвого бунту проти міщанської щоденности, проти хандри буднів. Не зважаючи на типово міщанські айстри, що так часто появляються в її рядках, — поезія Теліги — це, мабуть, найпромовистіше заперечення міщанського духу в нашій літературі.

Поезія Теліги ілюструє одну стару правду: хоч наші духові переживання часом бувають неповторні, людська мова, це — загальний, вже стертий і обмежений інструмент. Отже зустрічаємося в житті з досадним парадоксом: коли наші найскладніші, найтонші, неповторні переживання заходимося висловлювати спільним засобом мови, виходять вряди-годи досить банальні і аж ніяк не блискучі фрази. Але навіть за ними слухач почує силу, жар і справжність наших переживань. В остаточному рахунку, мабуть, екзистенціальна сила і справжність життєвого пориву, який був у неї сильніший, ніж у більшости людей, збереже поезії Олени Теліги для майбутніх поколінь. Читач зрозуміє, що рвучке бажання жити, яке шумить у її рядках, не давало їй досить спокою і досить часу, щоб терпеливим щоденним трудом прихилити поетичну мову до сили й неповторности власної особистости.

(«Координати», т. I, антологія сучасної української поезії на Заході.
Упорядкували: Богдан Бойчук і Богдан Т. Рубчак.
В-во «Сучасність», 1969.)

В. Державин

ШЛЯХ ДО КЛЯСИЦИЗМУ

(Олена Теліга : « Душа на сторожі ». Вибір з поезій.
« Культура », 1946, ст. 32)

Ця коротенька (на 20 з чимсь поезій) антологія з ліричних віршів нашої найбільшої після Лесі Українки поетеси, вчасно нагадує нам, що мистецька творчість Олени Теліги аж ніяк не обмежується на загальновідомих і багато разів передрукованих двох поезіях — « Вечірня пісня » і « Поворот », — хоч перша з них справді становить неперевершений апогей ліричного артизму чи не в усій новітній поезії нашій, а друга такою мірою править у літературній спадщині Теліжиній за ідейно-програмову, що саме з неї взято заголовок розгляданої антології (« Душа з розбігу стане на сторожі »). А втім, глибокий і щирий пієтет всього нашого національного суспільства до громадської діяльності поетеси і до її героїчного скону не повинен заступати в літературній свідомості того факту, що найголовніше й найвище в постаті великого мистця, це завжди та за всіх обставин його мистецтво, і що це до Олени Теліги так само стосується, як до О. Ольжича.

В обох цих випадках ми, очевидна річ, маємо справу з величезними перспективами артистичного піднесення, нагло і непоправно обірваними смертю. Проте, щодо Ольжича, ми в самій вже друкованій частині його творчої спадщини безпосередньо добачаємо, як клясична майстерність « Ріні » і численних опублікованих по часописах віршів набирає свого рафінованого вивершення в « Підзамчі », складаючи стилістично виразну постать великого поета сучасності, тим часом, як творча спадщина О. Теліги, далеко менш багата на друковані твори і зовсім проблематична щодо евентуальної

наявності рукописів недрукованих, надто легко може спокусити до однобічного висування мотивів громадських та світоглядово-антологічних і до неслухного трактування інтимної лірики як мистецтва специфічно « дамського » — висококультурного формально, проте другорядної естетичної ваги.

З цим ніяк не можна погодитись. Так само, як О. Ольжич на своєму шляху до інтегрального клясицизму подолав — хоч і не без тимчасових рецидивів — трафарет вульгаризованої агітки, так само О. Теліга досягла клясичної мистецької форми через поступове усунення тих декламаційно-реторичних шаблонів, які, власне кажучи, однаково нехарактеристичні і для дилетантів, і для дилетанток у поезії, а проте, комбінуючися з безперечною формально-технічною вправністю, більш-менш відповідають поширеній уяві про оту « дамську » літературу. Йдеться тут суттю про зовсім не літературне оздоблення емпірично життєвих мотивів (не важить, чи раціонально-дидактичних, а чи навпаки емоційно-любовних) — мотивів не естетизованих із середини артизмом поетичної образности. Цікаво простежити ступневу елімінацію таких от недороблених літературних прозаїзмів у творчості Теліжиній, виразно помітних навіть у рамках кількісно обмеженого матеріялу розглядової антології. Порівняйте, наприклад, ще сповнене повчальною реторикою « Життя (присвячене В. Куриленкові, ст. 25) з теж більш-менш дидактичним, проте вже причетним до клясичної образности диптихом « Напередодні » (присвячене Олегові Ш., ст. 16-17), де спільний обом сонетам образ « схилились айстри на овальний стіл » ретроспективно стверджує у фіналі клясичну єдність творчу :

І раптом пам'ять, мов надхнений майстер,
Вогнем змалює золотавість айстер,
Овальний стіл і мій веселий сміх.

Порівняйте ще такий рясний елементарними загальниками « Поворот » (ст. 7) з присвяченим Л. Мосендзові « Листом » (ст. 26-27), а в самому « Листі » — прозаїчний — включно з банальною образністю вступ :

Твое життя — холодний світлий став,
Без темних вирів і дзвінких прибоїв,
І як мені писать тобі листа
І бути в нім — правдивою собою ?

— з серединою, де силувані пошуки оригінального і адекватного вислову приводять до самої лише зовнішньо ефективною виразності :

В осяйну ж мить, коли останком сил
День розливає недопите сонце,
Рудим конем летить за небосхил
Моя душа в червоній амазонці.

І вже тоді сама не розберу,
Чи то мій біль упав кривавим птахом,
Чи захід сонця заливає брук...
Для тебе ж захід — завжди тільки захід !

З цим чергуються суто орнаментальні строфи, з стилістично блискучими, проте внутрішньо непереконливими в даному контексті антитезами :

Чергують ночі — чорні і ясні —
Не від вогню чи темряви безодні,
Лише від блиску спогадів і снів —
Усіх ударів і дарів Господніх.

— аж доки нарешті жаданий образ розкривається у фіналі віршу в своїй справді клясичній досконалості :

Коли ж зійду на каменистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі —
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі.

Так само доцільно зіставити поезію « Неповторне свято » (ст. 20) і « Махнуть рукою ! Розіллять вино ! » (ст. 15), що в них та сама тема героїчного пориву, як найвищої екстатичної вартості, трактується в першому випадку — декламаційно-дидактично, а в другому — образно, з клясично стилізованим закінченням :

І в душній залі буде знов рости
Така дитинна й божевільна мрія :
Що задля мене, хтось зуміє йти
Крізь всі зневаги — так, як я умію !

Рудименти реторичної декламації найгостріш даються

у знаки в любовній ліриці, бо саме цей поетичний жанр найменш надається до програмового трактування і найбільш потребує присмаку індивідуальної — хай і ілюзійної — неповторности. Тому любовні вірші Теліжині незрідка справляють враження поезії надто раціонально запланованої і надто «прозаїчно» (не зважаючи на надмір і різноманітність стилістичного оформлення) висловленої. Сюди належать, приміром «Сьогодні кожний крок — хотів би бути вальсом» (ст. 8), «Гострі очі розкриті в морок» (ст. 14), «Мужчинам» (ст. 23). До цього спричиняється, мабуть, не що інше, як надто рівномірне стилістичне оформлення всіх частин віршу, при чому, значить, клясицизм стилістики (у вужчому значенні слова), засвоєний не без очевидного впливу Ольжичевого, лишається позбавленим відповідної клясичної композиції, а через це й звучить ніби мертвотно; бо рівномірність (а зокрема рівномірна навантаженість формальними оздобами, як от систематично в барокко) — це ніяк не клясична пропорційність унутрішнього ритму. От чому в О. Теліги окремі строфи вірша незрідка кращі за їх сукупність. Що це — саме так, свідчать ті з інтимних поезій, де ліричне наростання теми само вже утворює певну композиційну і тим самим немов просвітлює з середини традиційну образність клясичного стилю, як от у відомому вірші «Я руці, що біла — не пробачу» (ст. 10) або ж у «Літі» (ст. 9) з його суто клясичною структурою фіналу:

І за те, що стільки уст палило
І тягло мене вогнем спокус,
І за те, що замінить не сила —
Ні нащо — твоїх єдиних уст!

Проте: найкращих з рядків любовної лірики Теліжиної в розгляданій антології, на жаль, немає — хіба що за виїнятком славетної «Вечірньої пісні» (ст. 22), що становить геніяльну синтезу тематики любовної і громадської. Шкода, бо саме любовна лірика править у сучасній нашій поезії за найбільш занедбаний, ба навіть майже зовсім не культивований жанр: явище невітшне і надто парадоксальне, щоб не свідчити про наявність у літературній ситуації нашій якихось ґрунтовних і загрозливих аномалій. Отже, щоб наочно зілюструвати композиційно досконалий клясицизм, якого О. Теліга і в цьому жанрі досягає — а не в самих лише ідейно-світоглядових медитаціях, як можна було б подумати на основі розгляданої антології — дове-

деться вийти поза межі цієї антології і навести тут повністю один вірш, надрукований у «Літературно-Науковому Віснику», мабуть 1934 або радше 1935 року, — «Подорожній».

В цьому інтимному жанрі стиль О. Теліги підноситься до класицизму зовсім самостійно і, очевидна річ, нічого не завдячує О. Ольжичеві — як і взагалі, зрештою, не слід надавати впливові його на мистецьке вдосконалення поетеси надто великої ваги. Фактично наслідки впливу зводяться до загальнокласичної чіткості та виразності вислову і до окремих стилістично-лексичних деталей. Ні специфічну монументальність Ольжичеву, ні оту його прозору радість творчого спокою, ми в поезію О. Теліги не знайдемо, і надто значущою лишається аналогічна дистанція між поетом, що порівняв несхибність свого творчого шляху зі шляхами світил у небі та автострадами на поверхні земній — такою бо мірою проймав його патос єдиного закону —

Лягли на перса зимної землі
Шляхи асфальтові ясні і прості,
І невідхильні прагнення твої —
Як сонце у холодній високості.
(Підзамча »)

— і поетесою, що вона, саме супротивною тому майже спінозіянському геометризмові *in specie aeternitatis* здеклямувала :

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив.
(« Сучасникам », ст. 28)

Аналогічно — і психологічно — шляхи їх лишаються несполучні. Але це так само не порушує причетности обох поетів до класичного стилю (за об'єктивним визначенням того стилю), як не порушувало це і основної національно-державницької лінії обох поетів та спільної політичної діяльності їхньої. Як ідеологія, так і політика важить у поетичній творчості, але поезією ні та, ні та не є, отже й поетичного стилю ні та, ні та не визначає. В поезії О. Ольжич і О. Теліга так само спільно репрезентують зверхні висоти «празької», умовно кажучи, — на відміну від «київської» — течії сучасного українського класицизму, як і в історії українського національно-державницького руху спільний героїзм їх навіки лишився вкупі :

І мов гімн урочистий, мов визвольне гасло,
Є для нас двох імен нерозривне злиття.
(« Засудженим », ст. 29)

(Альманах МУР ч. 1, 1946.)

ЗАПОВІТ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

(До 10 річниці героїчного скону)

Нечисленна і ще й досі не зібрана як слід до купи літературна спадщина Олени Теліги (1907-1942) хіба що досвідченому літератові дає зрозуміти, що в особі тієї саможертвної героїні Української Національної Революції, розстріляної нацистами в Києві наприкінці лютого або на початку березня 1942 р. *) — українська нація втратила свою найбільшу поетку після Лесі Українки. І якщо беззастережний пієтет майже цілої нашої політичної еміграції до національно-визвольної діяльності О. Теліги та до її особистої безкомпромісово-ідейної постаті достатньою мірою промовляє в ювілейних статтях та в спогадах сучасників — згадаймо з цього приводу незвичайно щирі і сугестивні « Зустрічі з Оленою Телігою » С. Ледяньського, що ними філядельфійська « Державницька Думка » гідно відзначила в ч. 5 десяти роковини з дня смерти поетки, — то поетична спадщина О. Теліги є знайома ширшим колам читачів лише дуже фрагментарно, переважно у вигляді трьох чотирьох найчастіше передрукованих віршів, які, привертаючи до себе особливу увагу через свою найвиразніше патріотичну й національно-визвольну тематику (як от « Поворот », « Лист », « Сучасникам », « Засудженим »), не є, проте, вільні від певної раціонально окресленої програмовості і через те деякою мірою нагадують собою влучний вислів самої поетки, що « найяскравіший плякат є лише плякатом, а не образом ».

*) Прийнята дата 21. лютого є суто умовною, як, зрештою, і всі відомості про деталі ув'язнення та страти; подані напр. в зредагованій О. Ждановичем книзі « Прапори духа », 1947, ст. 171, є легендою, позбавленою історичної ваги.

Очевидна річ, що й названі вище вірші містять артистичні досконалі строфи й рядки (як от у «Повороті» — «душа з розбігу стане на сторожі...», або в «Сучасникам» — «вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...» або ж ціле закінчення «Листа»); та й цілим своїм стилістичним оформленням свідчать, попри більш-менш реторичний виклад, про мистецький хист видатного майстра; проте зрозуміле само з себе, але дещо невідповідне під естетичним поглядом, надмірне зосередження уваги чи не виключно на отих якоюсь мірою програмових творах — стоїть на перешкоді чіткому усвідомленню того першорядної ваги факту, що віршована спадщина О. Теліги містить також кілька поезій аж незрівняно артистичніших — таких що безперечно належать до справжніх шедеврів не самої лише своєї літературної доби та течії (т. зв. «празької» чи то «вістниківської» поетичної школи на еміграції, що визначається рівно ж іменами О. Ольжича, Ю. Липи, Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Лятуринської тощо), але й цілої української поезії; такі є, зокрема, вірш, «Подорожній», «Сонявшний спогад», «П'ятнадцята осінь», «Ніч була розбурхана і тьмяна», «Вечірня пісня».

З усіх них сама лише «Вечірня пісня» користується з порівняно більшої поширеності — і то цілком зрозуміло; бо саме «Вечірня пісня» становить неперевершений архитвір цілої поезії О. Теліги і найвиразніше виявляє, як — поглядно! — небагато вона встигла закінчити в галузі найвищого поетичного мистецтва, в порівнянні з тим, що вона могла б ще зробити в дальшому, наколи б величезні можливості її мистецького зростання не були нагло обірвані трагічною смертю.

Бо ця геніяльна синтеза любовної і героїчної лірики, унікальна не лише в нашому, а й у цілому європейському письменстві, стоїть зовсім окремо і в поетичній спадщині самої О. Теліги своєю музичністю, образністю, емоційною наснагою і, насамперед своєю незрівняною композицією; якою ж бо рафінованою елеганцією — а разом з цим прецизністю та невимушеністю — ритму й образів позначена вже вступна, суто елегійно-любовна, частина твору :

За вікнами день холоне,
У вікнах — перші вогні...
Замкни у моїх долонях
Ненависть свою і гнів!..

А безпосередньо далі — який енергійний ляконізм дикції у віртуозно впорядкованому нарості емоцій :

Та завтра, коли простори
Проріже перша сурма —
В задимлений чорний морок
Зберу я тебе сама.

Не візьмеш плачу з собою —
Я плакати буду пізніш !

І сповнений гіперболічним, аж парадоксальним патосом центральний образ цілого віршу :

Тобі ж подарую зброю :
Цілунок, гострий як ніж.

І нарешті — фінал, неначе мажорний акорд :

Щоб мав ти в залізнім свисті
Для крику і для мовчань.
Уста, рішучі як вистріл,
Тверді, як лезо меча.

Ніщо не свідчить так виразно, як саме оця поезія, про безмежні творчі сили, які велика поетка ще таїла в собі, і які вона саможертвовно зофірувала, разом з життям, своїй нації, тим ставши навіки українською національною героїнею.

Тож тільки, як чорну пляму на нашій літературній критиці на еміграції, можна розцінювати і морально-непристойну — а зрештою і під історично-літературним поглядом на прочуд — марну спробу Ю. Шереха-Шевчука скомпромітувати поетичну творчість О. Теліги безгрунтовним твердженням, мовляв, вона « виростає з альбомної поезії... зв'язаної з атмосферою дівочого будуару або фривольної (!) розмови двох », і, мовляв, « поетичною місією Олени Теліги... було визволити альбомну поезію з вузьких меж провінційного флірту й міщанської щоденщини » (« Арка », 1947, ч. 1).

І всю цю нісенітницю мотивується лише тим, що « поезія її (О. Теліги) вся побудована на подібних (алегоричних, за Шереховим розумінням — ВД.) традиційних символах..., що « зносилися », « спрацювалися » ...і животіли далі тільки в альбомах провінційної публіки » (там само).

Що традиційна образність може артистично використуватись у цілком своєрідному мистецькому напрямі та суцільному стилістичному оформленні — річ загальновідома (в такого, приміром, оригінального поета, як Євген Плужник, немає буквально ані єдиного нетрадиційного образу).

Проте, поминаючи це, за основну емоційну ознаку т. зв. альбомної поезії править те, що сама О. Теліга називала « солодкою розчуленістю над самим собою », коли твердила в одній із своїх останніх статей (1941) : « Завданням українського націоналістичного мистецтва є виведення всіх тих цінностей, які скріплювали, а не розслаблювали душу нації, як це робило мистецтво накинута нам згори. Воно має відшукати всі ці великі почування, які намагався різними способами знищити наш ворог. Воно має дбати, щоб в душах нашого народу жило не голосне гавкання на ворога — лише глибока, непримирима і творча ненависть до нього. І не солодка розчуленість над самим собою, велика і мужня любов до своєї нації, до свого минулого, до свого народу і до всього великого і шляхетного, передусім до своїх героїв, яких так довго переслідував і замовчував ворог ».

Такий є національно-мистецький заповіт Олени Теліги, складений нею сливе напередодні її героїчної смерті. І якщо українському народові, а в першу чергу його політичній еміграції, — не бракує духових сил, щоб обернутись, за словами самої поетки, « в націю, варту... своїх великих героїв », він повинен викарбувати цей заповіт у своїй пам'яті.

(« Українська Думка ». Лондон, ч. 22/272, 29.5.1952.)

Дмитро Донцов

ПОЕТКА ВОГНЕННИХ МЕЖ

(Кілька уривків із книжки)

Правду казали римляни, що поетом не можна стати, поети родяться. Не можна вивчитися на Шевченка, ні на Бетовена, бо твердження латинців відноситься очевидно до мистців взагалі. Як на пророків, сходять на них — коли вони з Божої ласки — Дух Святий, відкриваючи їм речі, незнані не лиш звичайним смертним, а часом — перед тим — і їм самим. В шалі надхнення говорять вони про глибокі таємниці життя і смерті, і сама мова їх стає загадковою і містерійною. Їх мову, як мову Данте, або нашого Кобзаря, відшифровують потім сотки коментаторів. Думки, пророцтва тих поетів-візіонерів, їх відчуття виливаються їм неначе в трансі — на самітніх проходах, в безсонні ночі, в пропасниці.

Такою поеткою з Божої ласки була Олена Теліга. Оригінальна в образах та ідеях, цілісна як рідко хто інший, елегантна у формі своїх віршів, елегантна у своїй статурі «прудконової Діани» («кругом пані» — казав Шевченко), горда в наставленні до життя, — вона лишила нам взір справжньої панської поезії в найкращім значенні слова, поезії, позбавленої всього вульгарного, простацького. З'явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкім та сірім, потім криваво-червонім небі війни й революції, неначе блискуча зірда, лишуючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотітиме нащадкам.

Такий був і стиль її поезії. Ставляла до себе, як до поетки, великі вимоги. Цим пояснюється невелика числом кількість її поезій. Тим пояснюється, що так тяжко було її намовляти на видання збірки. Коли мала перетворити, вил-

ляти в остаточну, закінчену форму — «далекий шум незроджених поезій» своїх, шукала для кожної емоції слова, яке віддало б її точний сенс. Кожному почуванню мало відповідати лише одне, єдине слово, що пасувало до тієї емоції. І того слова шукала не раз довго і вперто, не хапаючись вставити якесь інше. Мала геніяльний дар в'язати близьке з далеким, нинішнє з майбутнім, або з вчорашнім. В зерні вже бачила рослину, в цвіті — плід, в життю — смерть, в смерті — життя...

Архітектонічна будова її віршів не має того сорокатоного, без ясної структури і заміру, стилю, розлізлого, не скутого одною ідеєю, який не раз вражає в інших. В Олені Теліги — шляхетність ліній, скупість, ляконізм виразу, незвикла доцільність будови. Ця будова пнеться вгору, через край, за межу, в простори, в повітря, понад мури. Рветься з нестримною силою на кам'янистий верх, на найвищий шпиль. Пнеться в далечінь, наче напнятий лук. Стрункість лінії, пружність будови. Загальне враження чогось, що пориває душу від приземного, сірого, буденного — в небо, в височину.

Подібна їй кольористика її поезій. Не знайти в них «тріпотно пестливих», або «рожево мрійних» барв, часто уживаних нашими ліриками. Не знайти теж сірости брудно-рожевих чи брудно-голубих красок, які роблять такими нудно одноцвітними вірші перечулених естетів. Найбільш не терпить вона сірости! Не знайдете в неї півтонів, ані невиразних переходів від одної до другої барви. Натомість всі фарби яскраві, блискучі. Пишноцвітний малюнок з контрастових барв — не холодних, а гарячих.

**
*

Що поривало її уяву в крутіж нового танцю? Передусім її поривчата, трагічна натура. Крім того — передчуття спасенної завірюхи, яка сколихне застоюлу воду ненависних буднів. Це вже не свавільний жест, не сама гра в небезпеку. Тут є щось більше! Тут з неї говорить пророчиця-вістуня, яка бачить лихо, неминуче, як удар Божого бича по спантеличеній, здурнілій людськості і яка знає своєю великою інтуїцією — і свого народу, і своє власне призначення в цій завірюсі. Воліє цю бурю. Прагне, щоб у ній активно жити, щоб вона нарешті вдарила. Вирази і образи, якими повна її поезія, — це: вихор, вогонь, пожежа, «весняна буржлива завірюха». «Роздерти звички як старі котари», «віднайти

вікно у сірім мурі одностайних рухів ». Іти у « задимлений чорний морок » незнаного і жданого прагне вона...

**
*

...Часто спадають на людину й на цілі народи враз — « удари і дари Господні ».

Полярність життя! Захоплення, порив, передчуття страшної і звабливої завірюхи, але й посмак страшного дійсного. Посмак не лише насолоди героїчним чином, буйним шалом, але й присмак сліз і крові страждання. Тому передчуття цієї нової епохи наповнене для неї подвійним смаком « меду і полину ».

Звідки береться ця подвійність?

Як людина, що гостро переживала ганьбу й рабство своєї нації, чулася вона в нудних мурах проклятого межидіб'я, мов вільний птах, що рветься крізь ґрати. Вона знає, що той, хто хоче передертися через дротяну загороду, або зломити ґрати, щоб вирватись на волю, може це зробити, тільки лишаючи за собою подерті крила, шматки вирваного м'яса, сліди крові. Іноді й саме життя. У неї завжди приходять такі вирази — як « дерти рамки », « душі роздерте плесо », « розбити вікно », зробити вилім в мурі і т. д. Але, хто дре рамки, може скалічити руку! Хто злітає вгору, може впасти додола! Хто вандрує краєм пропасти, на гірські шпилі, може звалитися з кручі! Всякий перескок через вогненну межу є небезпечний. Хто, як в старі часи середньовіччя, по довжелезній драбині вдряпується на вали здобуваної твердині, може бути зіштовхнений в провалля. З тим, хто переступає межу, є як з дитиною, що переступає межу невидимого й родиться в наш видимий світ: тоді завше рветься крик і ллеться кров, і біль і радість, що нова людина прийшла на світ.

Подібне буває і з цілими народами. Народ, який хоче пірвати кайдани і « вражою злою кров'ю волю окропити », проливає і потоки власної крові. Поетка знає, що — « не чіпають тільки раба », знає, що хто вандрує по шпильях, того « чекає прірва на кожному кроці ». Знає більше: що пророків, які з дому неволі вказують народові великі шляхи визволення, чекає каміння та хрест. Кликала ж вона роздерти старі котари! Посилала ж прокляття старому світу! Як же ж не повстала б проти неї ціла зґрая не тільки Пилатів, Іродів, але й « рідних » Юд і фарисеїв? Та й збаламучена товпа народу байдуже відвернеться від всякого, хто мав іти на хрест.

Хто ступив на цей шлях, чи міг він припускати, що ступатиме ним без бою і без болю?! В своїй поезії Теліга часто порушує тему апостолів нової Правди і байдужої на їх слово юрби. Холодний і тупий натовп мариться їй на вулицях чужих міст, у вірші «Чорна площа» або у другім — «Поворот». І в її прозі, в статтях і в есеях. Нехибно відчувала, що не стрінуть ласки слуг князя світу цього ті, які несуть на своїм стягу ворожу йому ідею або символ нової віри. Таке нове вірую несла вона в своїй поезії...

**
*

Віра і любов... Які це замацкані пальцями недовіроків та егоїстів поняття! Які витерті від ужитку бездушними сентименталами і фарисеями! У поетки ці слова заблиснули їх свіжими, пишноцвітними барвами, первісним вогнем. Її віра, її любов — не мають нічого спільного із змістом, що його вкладають в ті поняття офіційні проповідники тих чеснот нашої цивілізації, від яких відлетів уже Дух Божий.

Що таке віра? Це — «здійснення очікуваного, певність невидимого» — дефініція Ап. Павла. Бо з невидимого вийшло видиме. Віра — це нестримне бажання перетворити мрію в реальне життя. Вона не тільки цілює хворих людей, але й цілі народи, які вірять у можливість свого сцілення. Чому дає віра таку міць тим, хто її має? Бо удесятерює непевний і хитливий людський розум, його силу. Хто вірить — того не збити, не захитати в його вірі жодними людськими «доказами». Той піде по воді і не переконати його, що сила тягару тіла потягне його на дно. Такого, як сновиду, не переконати, що небезпечно для життя лазити по даху на краю високого будинку. Такий, хоч прикутий до ліжка невилічимою — як на людський розум — хворобою, візьме одяг свій і піде. Віруючий є певний, що молитвою і вірою осягаються тілесні, матеріяльні наслідки. Вірить, що з п'яти хлібів можна зробити тисячі, з води вино, з маленької іскри роздмухати пожежу. Вірить, що невидиме кермує видимим і формує його.

Цю віру мала Теліга...

**
*

Справжня поезія — це містерія, тайна, як кожне мистецтво. Але серед цих останніх найбільшою містерією є слово, поезія. Поети ж і поетки, ці жерці і жрекині, пові-

дають нам не щось вивчене або вичитане, а — їм самим не відомо ким або чим зіслане й відкрите згори...

Хто помине містичний момент у творчості Олени Теліги, той не зрозуміє істоти її поезії, ні її натури. Бо мала вона в високім степені загострений зір поетів з Божої ласки. Бачила духовними очима, за доступним тілесному оку світом, з його видимими змислами контурами, — укриту, невидиму суть явищ. Бачила за ними невидимі діючі сили, пов'язані з такими ж силами всесвіту. Бачила акцію в нашім світі — вищої Божественної сили, панування її одвічних законів. Прочувала наперед, як вже зазначено, грядучу пожежу, в якій згоріла сама.

Звідки ця інтуїція, цей містичний чар, що віє майже від кожного з її віршів? Звідки ця певність полярности життя? Звідки розуміння нерозірвальної злуки позитива й негатива, болю і радости? Звідки ці таємничі символи, які безнастанно стрічаємо в неї, як — межа, вогонь, вино, беріг, корабель, брама? Звідки ця радість сподіваної смерти, ця безумна віра і любов? Та віра, що не питала, а знала?

Ці питання тим більш оправдані, що наша поетка, подібно як і Леся Українка, що її вона так нагадує, сформувалася такою, якою її знаємо, — всупереч зовсім інакше настроєному її оточенню. Якимсь незнаним чудом вихопився з її душі вогонь прадавньої нашої національної містики, зовсім чужої її добі, байдужої до таємниць життя. Я не знаю ні одного, після Шевченка, поета, якого поезія була б так насичена ідеєю Божого Провидіння. Але такі з'явища бувають і коли ми хочемо збагнути цей характер її поезії, мусимо заглянути в містику старого Києва, християнську й передхристиянську, занесену на Україну разом з культурою старої Еллади, колись такою поширеною в нашій Понтиді і на Дніпрі. Бо, як каже Св. Августин, — всі релігії мають в собі щось з Правди, і елементи Правди у всіх релігіях — є власне християнські елементи в них».

**
*

Що таке екстаза? — Це захоплення, зачарування чимсь, і водночас — атрофія, знечулення всіх фізичних почувань через напружену контемпляцію, візію, оглядання, подив, адорація чогось надзвичайного, надприродного, що стрясає всю душу. Таке зустріло Савла на шляху до Дамаску. У Теліги це було сліпуче сляиво, до якого рвалася хочби за ціну розлуки з фізичним життям : спалити пристань, згу-

бити керму, плисти на хвилях екстази, горіти і згоріти. Вся філософія її маленької розміром збірки поезій, але такої глибокої змістом, — це почуття органічної зв'язаності з космосом, з його законами й веліннями; зв'язаності і її самої як істоти з тіла й душі, і її країни. Сонце, вітер — її стихія. Вклоняється просторам за світлу радість жить. Від сонця радість життя і тілесного, і духового. П'яна тим духовим сонцем наче якимсь життєдайним, іскристим вином, яке живить душу. До нього злітає її душа, неначе — « в повітря цвіт дерев ». З сонця черпає кров, якою наливаються її жили й мозок, і її серце — « через край вино ». Цей дар зсилає на неї, на людину, якась вища сила — « незнане Щось », яке приносить нам всі наші стремління і пориви. Це Щось лле вогонь в наші думки. Це Щось наливає в наше серце — « найхмільніший плін », еліксир життя. Це Щось, в інших поезіях — Хтось кличе нас в незнану путь — « без підпису й адреси » на чийсь далекий прекрасний берег, кличе « воскреслу душу у осяйну путь ». Хтось !

**
**

Звідки в неї бралася та віра і та любов ? Те не вгасиме горіння душі ? Де було джерело її мудрости, її пророчого шалу ? Звідки багато знала з таємних речей вона, яка ніколи не пізнавала і не вчилася тих таємниць ? Яка ніколи не читала ні Сквороди, ні інших містиків наших і не наших ? Яка вродилася і формувалася серед інтелігентського оточення початків ХХ віку, яке майже ніколи до Євангелії не заглядало ?

Я вже говорив про її самоініціацію, самовтаємничення в речі, незнані многим, а коли декому й доступні, то хіба шляхом довгих і великих зусиль та медитацій. Дати відповідь на ці питання, або — краще сказати — спрецизувати тезу її самостійного шукання і віднайдення містерій буття, зможемо, коли уявимо собі ту стихію, в якій жила й горіла, сепарована від байдужого оточення, її душа.

Це була стихія вогня і зараз побачите, для чого це підкреслюю. Вже з цитованих її віршів видно це. Безперестанно в неї вирази як — роздмухані вогні, вогонь межі, полум'я вогненних блисків, серце у вогні, клич задимлених вогнів, вогненні блискавиці, полум'яні межі, вогненні блиски і т. д. Не треба тут також повторювати, як часто приходиться у неї слово « сонце ». Чи це випадково ?

Друга стихія, якою овіяна її поезія, це вітер. Знов

пригадаю деякі згадані вже вирази : її душа — польовий буйний вітер. Маса таких виразів як — весняний вітер, весняна пожежа, весняна бурхлива завірюха, роздмухана вітром пожежа. Нарешті, як формальна декларація рідности з тими двома стихіями :

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Я — вогонь, я — вихор,
А вони спиняться не звикли.

Вихор, вогонь, — яке значення мають ці символи ?

Знаємо добре символістичне значення цих виразів, цих стихій у містиці християнства. Там можемо знайти глибокий сенс тих елементарних сил, в яких купалася, якими жила й дозрівала, тремтіла, рвалася в височину, в екстазі радісній змагалась і вмирала Олена Теліга.

Коли зійшлися Апостоли, — читаємо в Діяннях, — « як наступило свято П'ятидесятниці, зненацька стався шум з неба, неначе від віючого сильного вихру, і сповнив весь дім, де вони перебували. І з'явилися їм розділені язики, неначе вогненні, і спочили по-одному на кожному з них. І сповнилися всі Духа Святого ».

Вихор і вогонь — образи Святого Духа. Вони ж, бушують і горять над чолом поетки вогненних меж, що носить — « в серці вогнену печать ». Ось була та сила, яка відкрила їй таємничі закони всесвіту, закони колобігу життя; яка підняла край завіси перед її очима на те таємне Невидиме, яке кермує світом, дозволила їй заглянути безстрашними очима в обличчя смерти; яка вказала їй шлях життя, зродила її велику віру і велику любов, нарешті — обдарувала її тими блискучими дарами, якими світилася її поезія, і тими ударами, які спіткали її в житті, а які приймала радісно і гідно.

Що я хочу цим сказати ? Те саме, що сказав Куліш під першим впливом того несамовитого враження, яке справило на нього та інших Кирило-Методіївців читання, у Києві, Шевченком його вогненних віршів : « Коли говорено колинебудь, по правді, що серце ожило, що очі загорілись, що над чолом чоловіка засвітився полум'яний язик, то це було тоді, у Києві... » Тоді, коли зібраний гурток молоді, з затриманим віддихом, прислухався лектурі Шевченка. Куліш пише : « Він був світильник, що горів і світив — посеред нас — як видиме справдження нашого надхнення звиш ». « І

страшно, і боляче, і упоююче було заглянути туди!» — в ту, надхнуту таємною силою, поезію, — звітує Костомаров...

І ще один, цікавий у цій зіставленні, символ повторюється часто в Олені Теліги. Часто стрічаємо у неї такі вирази як — п'яна душа, серце п'яне, вогонь отрути чи вина, день, який упився і розливає недопите сонце, грона доп'янілі, тіло налите п'яним сонцем, вино рубінове її серця, щастя, яке випиває келихом, упоення у п'янім вирі, в танці над прірвою, темна розпач, найгірший трунок, який п'є самітно аж до рана; день, який летється на землю вином горячим, погляд чийсь порівнює з дорогим трунком, що переплескується найсвітлішим плином, впиває в себе якусь « таємну міць, хмільнішу від вина », яку їй вїгнули на уста і очі і т. д.

Цим хмільним вином одержима, промовляла наче п'яна, і мову її не завжди могли зрозуміти тверезі люди. Що знову це за символ? В тім самім оповіданні про зіслання Святого Духа на Апостолів читаємо: — Коли Апостоли промовили, — « дивувалися усі, сумнівалися і, не розуміючи, казали один до одного: що це значить? А інші глузували: вони упилися молодим вином ».

Ось яким вином упилася і Олена Теліга! Коли Апостол Петро почув ці глузування « тверезих » слухачів, — « підніс голос свій і заговорив до них: вважайте на слова мої! Вони не п'яні, як ви думаєте!» Не хміль говорив з них, а щось інше промовляло їх устами. Прийшли вони пригадати байдужим людям наближення страшного часу, про який давно говорили пророки, про те, що появляться — « знамена на землі, кров і вогонь і димне куряво»; про те, що « кожний хто прийме ім'я Господне, спасеться»; про те, що в цей день гніву — « Бог пролле Духа Свого на всяку плоть і будуть пророкувати сини ваші і доньки ваші ».

Таке пояснення давав отим тверезим Апостол Петро. Говорив він про хміль екстази, якою в той день сповнилися Апостоли. Ця екстаза знана була Шевченкові — дивись його мотто з Євангелії про Духа Святого, якого не приймали його тверезі земляки, бо не бачили його плотськими очима (мотто до поеми « Сон »). Саме ця екстаза вогнем горить у поезіях Олені Теліги. Чи ж не була вона, як казав Ап. Петро, з « доньок наших », які пророкували — в мирні часи між двома війнами — прихід доби крові і вогню, і димного курява? Чи не закликала не боятися « бича безжалісних пожеж », яким смагатиме здурнілу людськість Господь? Чи не кликала відважних і сильних, тих, що вірили у « вічні

правди і цінності », іти безстрашно крізь дим і крізь « вогонь межі — на наш похмурий і прекрасний берег »? Чи не закликала — всупереч очевидності — іти туди, ведена лише своєю вірою? Чи не могла сказати про себе і про таких як вона, знаними словами: « Ми ходимо вірою, а не баченням » (II. Корінт., 5). Чи не була вона п'яна тим самим хмелем екстази, що всі одержимі духом?

**
**

Поява її, що ввірвалася в наш « сірий натовп » межидіб'я, з своєю горючою « душею в червоній амазонці », є пророчистий знак, що невидимими, таємними путями, на руїнах і згарищах минулої слави, росте й формується наново, з старого коріння, володарно-панський дух нової провідної верстви нової України!

З тими кличами — боротися проти світового зла, яке побачила вперше у зневоленім, підбитім Києві, — виходить вона на арену не лише національної, а ширшої боротьби. В ній, у цій останній, ролю авангарду мала переняти її країна, — відчувала це і знала віщим даром поетки і пророчиці. Мала сповнити Божий приказ. Вітрами й сонцем Бог їй шлях назначив. Простувала ним в екстазі свого п'яного і завзятого, горючого серця. Безстрашна, не лякаючись нової потопа, якою мала в нові часи очиститися земля. Знала, що входила в свою рідну стихію, бо — « тепер земля не водою, а вогнем очиститься » (II. Петра, 3).

Стоятиме на своїм високім кам'янистім верху як провідний маяк. Щоб об вогонь її серця запалювалися тисячі сердець нового покоління. Щоб — « по слідах її скошених кроків » ішли тисячі ніг. Шляхом неминучим для націй з великим майбутнім. Шляхом змагань, страждань, воскресіння. Шляхом велетнів. З горючого оріфлямою в твердій руці. З її горячим закликком:

щоб клич її зірвався у високість!
Щоб, мов прапор, затріпотів у сонці!

(« Поетка вогненних меж — Олена Теліга ». Торонто, 1953. Ст. 93.)

ГАРЯЧА СМЕРТЬ

Путь на Голгофу! У лютому 1942 року, голодної й холодної зими, в Києві спочила без труни, без хреста й напису — в холодних обіймах братської могили Бабиного Яру, молода вродлива жінка, талановита поетеса, видатна громадська діячка й публіцистка — Олена Теліга... Маючи можливість рятувати своє життя, вона свідомо пішла смерті назустріч, добровільно вибрала шлях на Голгофу...

Чи ж оцінила українська громадськість всю велич цієї добровільної жертви? Чи усвідомила, кого втратила морозної лютневої ночі 1942 року? Чи знаємо, хто зник назавжди в самому розквіті сил і таланту?

У нас, на жаль, у великій мірі ось яка оцінка письменника: якщо він належить (або належав) до того партійного середовища, до якого належимо й ми, то він — геніальний, а якщо ні — тоді горе йому! Тоді він «ніц не варта» і навіть шкідливий.

З висоти чималої вже перспективи років з дня смерти Олени Теліги, я спробую оцінити її виключно «по ділах її», розуміючи під «ділами» — твори, себто ті невмирущі цінності, які вона вложила в скарбницю української літератури й культури.

Як поетеса, вона належить до українського клясицизму празької школи...

Теліжина поезія наскрізь лірична: вона подає виключно свої власні переживання від першої особи. Глибина задуму, шляхетна жіночість, артистична досконалість оформлення, екстаза кохання і екстаза героїзму на тлі ідеалістичного націоналістичного світогляду — ось характеристичні риси поезії Теліги. Усі вони просякнуті яскравою житте-

радісністю, соняшним промінням, переможною бадьорістю. Безнадійний песиміст захоче жити, читаючи її вірші...

Олена Теліга має велику цивільну відвагу, вона « безкомпромісова аж до смерти ». І саме її смерть і є безперечним доказом правдивості цього твердження. Її небуденна яскрава особистість не терпить сірих безпринципових людей, сірих фарб, спокійно-солодких буднів.

Але це не заважає їй глибоко задумуватись над чорними барвами життя. Олена Теліга знає ночі без сну... і « темний розпач — найгіркіший трунок ».

Але... перемагає, як завжди, яскрава вітальність :

Придушу свій невпинний спогад,
Буду радість давати й сміх,
Тільки тим дана перемога,
Хто й у болі сміятись зміг!

Що ж дає їй таку силу відпорности? Ця чарівна жінка... « біжить під вітер і під град », бо вона знає, для чого вона це робить.

Висока ідейність, цілеспрямованість, власний внутрішній світ і віра в перемогу своїх ідеалів робить її відпорною в боротьбі з непоборно тяжкими обставинами, дає їй силу з веселим сміхом на устах нести « тяжких турбот ржавіючий ланцюг » у роках скитальщини й злиднів.

І не тільки це! Любов, взаємопошана і щирість, що є могутнім цементом єднання між чоловіком і жінкою, дає скитальській родині силу обороноспроможности, щоб не загинути у ворожому оточенні... у чужинецькому морі. Ці почуття з артистичною досконалістю й хвилюючою експресією Олена Теліга висловлює в близькому для кожного скитальця вірші « П'ятий поверх ».

Жінка, на думку поетеси, не сміє бути тягарем для чоловіка, навпаки — вона має бути відмінним, але рівновартісним і вірним союзником чоловіка в боротьбі за життя, а головне — за націю.

Любов, стосунки між чоловіком і жінкою — тема стара, як світ, але вічно нова й цікава — знаходить собі глибокий відбиток і в Теліжиних віршах і статтях. О, любов існує не для того, щоб підтинати так потрібну міць чоловіків! Навпаки, вона є могутнім джерелом надхнення до дії, до боротьби, до героїчного чину. Вірш « Вечірня пісня » наскрізь просякнутий чарівною жіночістю і романтикою кохання, є в той же час могутнім кличем до дії, до чину...

Питанню, якою має бути жінка, і якою вона справді є, присвячена глибокозмістовна стаття «Якими нас прагнете?»

...Це не тип Маланюкової жінки-рабині, що викликає презирство в О. Теліги, що в масі спричиняє духову вбогість нації, бо діти таких жінок любитимуть батьків і власну хату більше ніж батьківщину... Не задовільняє Телігу тип жінки-вампа, ...ані розповсюджений в СРСР тип жінки-товариша. Позитивним типом, на її думку, є жінка, що — зберігаючи всю свою красу, жіночість і привабливість — є в той же час «рівновартісним і вірним союзником чоловіка в боротьбі за життя і за націю». На шляху до цього ідеалу, жінці має допомагати чоловік, бо «виховання жінки здійснюється не через жіночі організації, а через високі лети чоловіків».

У блискучій статті «Сліпа вулиця» гострій і дотепній критиці О. Теліги підпадають жіночі журнали з їх убогою літературою, з їх бездарними віршами (низького позему література).

**
*

О. Теліга є невмирущим зразком того, якою має бути українська жінка, вона — блискучий приклад того, як багато може дати нації жінка, якщо вона не сидить у сліпій вулиці сумнозвісних «чотирьох К».

Зберігаючи всю красу і жіночість, О. Теліга творила невмирущі духові цінності поруч із такими видатними майстрами пера, як О. Олесь, Ю. Клен і Л. Мосендз. Вона увійде в історію, як видатний, творчий організатор духовості нашого народу і як справжня героїня.

Виключну виховну вартість має реферат «Партачі життя» (Краків, 1941)... Тема гостро актуальна саме в наш час: стосунки між героєм і масою та виховання маси до рівня нації.

За наріжний камінь бере авторка відомий афоризм Карляйля: «Потрібний не лише герой, але й світ, вартий його, який не виглядав би як одна суцільна маса льокаїв. У протилежному випадку герої перейдуть для світу і, що вайважніше, для нації — майже безслідно». Льокай, за словами того ж таки Карляйля, не пізнає правдивого героя, хоч і дивиться на нього.

Ніде, як у нас, твердить О. Теліга — «не було стільки поодиноких героїв, найсмівливіші вчинки яких зависали в повітрі, бо довкола стояла суцільна маса льокаїв». Саме ці

льокаї або партачі життя, як їх називає О. Теліга, і спричинилися до того, що такі велетні духа як Т. Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Олена Пчілка — не знайшли повного зрозуміння серед своїх...

Генерал-губернатор. Ось кого шанує партач життя. Партачі життя, за влучної дефініцією О. Теліги, це люди, що не мають звичайної буденної цивільної відваги. « Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік »... Вони вважають добрим вихованням мовчати там, де вони бачать зло, що не зачіпає безпосередньо їхнього добробуту ».

Висновок : виховуючи звичайну цивільну відвагу в масі наших людей, можна піднести цю масу до рівня нації, яка варта своїх великих героїв.

Як бачимо, О. Теліга ставить у своїх статтях виключної ваги питання : піднесення жінки до рівня рівновартісної з чоловіком людини і піднесення маси до рівня нації. Обидва питання гостро актуальні саме в наш час, і саме тому твори О. Теліги належить перевидати в багатьох тисячах примірників для поширення їх серед українців, розпорошених по всій кулі земній. Десятирічні роковини з дня смерти були прекрасною нагодою для наших видавництв це зробити, але... глибоко вдумуючись в порушені О. Телігою проблеми, читач мимоволі поставить собі питання : а чи не оті духово вбогі Дзюні, що танцюють по балах, ходять у « негліжку », прагнуть гарно вбратися і « добре » вийти заміж, поклонники доляра, виховують та виховуватимуть отих « партачів життя », якими обурюється О. Теліга ?

До списку велетнів нашого духа, до списку героїв цивільної відваги, яких подає в своєму рефераті О. Теліга, читач сам додасть і її ім'я. Вона ж бо смертю своєю доказала, що слово з ділом у неї не розходиться.

А в лютому 1942 р. вона дала нам і наступним поколінням неперевершений, невмирущий приклад великої цивільної відваги й безкомпромісовості аж до смерті...

Справді гаряча смерть ! Сметрь, що нагло забрала від нас талановиту поетесу, критика й публіциста, видатного творця духових цінностей та організатора нашої духовості — смерть, після якої ім'я О. Теліги бренітиме для всіх прийдешніх поколінь, як « гимн урочистий, як визвольне гасло ».

(З книжки « Оглянувшись назад » ». В-во « Дніпрова Хвиля ». Мюнхен, 1954.)

Юрій Клен

НІЖНІСТЬ І ПОСВЯТА

Тихої злагоди і бурхливої радості сповнені вірші поетки Олени Теліги, що хоче сполучити жіночу ніжність з суворим заповітом шляхетної посвяти. Коли жінка сповнена великою свідомістю лицарського служіння, якому заприсягся чоловік, то невже ж не стане перед нею грізна вимога самозречення :

Та там, де треба, я тверда й сувора.

Вона знає, що не до лиця їй « з мечем в руці » ставати до бою (« Ми ж ваша пристань — тиха і ясна »), але коли зброя випадає з рук чоловічих, вона, не вагаючись, стане у лави, щоб потім, коли мине потреба, у книзі життя знов розгорнути сторінки ніжності й любови.

Поетія Теліги далека від тої звичайної еротики, яку так часто подибуєш у творах жіночих...

Через край б'є часами течія радості і вщерть сповняє щастя чаша життя..., але іноді проривається захований сум, для якого поетка знаходить слова, що западають глибоко в душу :

...життя мого весняну, світлу повинь
Надпила у перший раз холодна осінь.

Навіть, коли вона чекає дня, що має стати « неповторним святом » і вкоронувати її життя вінцем найвищого досягнення, радість не є чистою, без домішки терпкості :

Душа дозріє, сповниться відразу
Подвійним смаком — меду і полину.

Вона ж знає : дійшовши найвищого шпиля, мусиш спустатися додолу, бо далі стежка не йде вгору. Свідома того, що кожний простує своїм, йому лише призначеним питомим шляхом, вона не затримає в себе « подорожнього », тільки сміх її весняним вітром бігтиме йому навздогін. Але в скарбницю, якій ціни нема, заховану так далеко, що її не змиють потоки інших пристрастей, кладуться дорогоцінні спогади (« Вірність ») :

Так часом хтось у невимовній вірі,
Яку не вбити ні рокам, ні втомі,
Пильнує квіти у порожнім домі
І сум кімнат самотнім кроком мірить.

У чотирьох рядках дано образ, сповнений глибоким настроєм; далі — поглиблення і мистецьке завершення в символічній картині : перед вікном шумлять тополі; кривавий захід; на столі розгорнена книжка, що чекає на того, хто може не повернеться ніколи. Звичайна тема — кохання, але поетка знайшла для нього нові, не вицвілі барви. Так, буває, вранці, коли глянеш у вікно, тебе раптом вразить біле дерево, що за ніч несподівано розквітло весняним квітом.

Може дехто скаже, що в поезії Теліги та ніжність, яка не до лица нашим дням. Аджеж звучать в ній і такі рядки :

Заметемо піском глибокі межі,
Перейдемо крізь дикі води — бродом,
Щоб взяти певно все, що нам належить... *)

Але нехай сама поетка відповість на це своїми ж словами :

Не лев, а діва наш відвічний знак,
Не гнів, а ніжність — наша вічна сила.

Побажаємо ж нашій квадризі переможного лету на перегонах Фебових і перестережім поетів її від одної тільки небезпеки — надмірної плодючости. Кожному з нас слід би викарбувати в пам'яті слова Рільке, найбільшого з ліриків,

*) Ю. Клен цитує тут невідомий нам варіант поезії « Поворот ». Поетка говорила про інший від друкованого варіант, але він не зберігся. Ю. Клен міг знати цитований ним варіант від Д. Донцова, або й самої поетки, що хоч рідко, але листувалась з ним.

що радив не хапатися, а протягом довгого життя збирати полин і солодкість, вбирати в себе спогади про дитячі радощі і смутки, про розлуку, ранки над морем, мандрівки під зоряним небом, ночі кохання і ночі, перебуті коло смертного одра. Але не досить мати тільки спогади : « Лише тоді, коли вони перетворились в тіло і кров, рухи і погляди, стали безіменними, невідривними від нашого «Я», — лише тоді може статися, що несподівано, в якусь рідку хвилину, виникне й спливе над ними перше слово поеми ».

Хто вміє чекати та не боїться йти кам'янистою стежкою, тому відчиниться брама зачарованого замку, що його таємничі вежі вдалині зависочіли над хмарами.

(Із статті : « Ще раз про сіре, жовте і про Вісникову квадригу ». « Вісник », Львів, чн. 6. Червень 1935 р.)

Оксана Лятуринська

ПОЕЗІЇ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Перед роками, не знаючи особисто Олени Теліги і натрапляючи на її поезії, я, зацікавлена, запитала раз одного знайомого — хто Теліга ?

Мій знайомий, який ніби належав до еліти і вважав себе знавцем літератури, відповів : — Як вам сказати ? Провінційальна панночка, закохана в берізки...

Бачучи мое здивування і недовір'я, додав — Ну, вона не від того, щоб не піддаватись діянню добрих впливів...

Обурююче !

Я запитала знайому письменницю : — Хто Теліга ?

Мені відповіли : — Досить амбітна особа. Іноді уявляє себе ніфією. В її поезії можна прослідити впливи... — Далі я нарочито не дочула.

Я запитала юнаків-революціонерів : — Хто Олена Теліга ?

І вони в один голос відповіли : — Вона прекрасна !

Хороше ! І я знаю, що дехто з них мав на своєму щиті голубу шаль Олени.

Хай би й так, і всі осуди були вірні. Хіба не подивугідно ? Наскрізь жіноча, « провінційальна панночка, закохана в берізки » і так вирости й доконати мужньо те, що доконала ! Це — подвиг.

Якась європейська капацига мірєє талант його спроможністю еволюції. Тим що ти набув, а не дістав, як Божий дар.

Тоді ніяк не можна сказати, що Теліга закопала в землю свої талани. Духом вона належить до нового українства, до його активу : своєю творчістю до плеяди поетів-неоромантиків.

Неважно, хто був формуючим елементом, « чий над-

хненні весла темний берег вміли відштовхнуть » до « безіменних радісних джерел » (і чи то тільки для панночок « потрібне » « формування ! »). Важна сила сприйняття, отожднення себе зі сприйнятим. Важна внутрішня правда. Нею мірється талант. Написане « не кров'ю », не є переконуючим і далеке від безсмертя.

І та правда виступила так ясно з печаттю обраниці долі. Мало хто мав щастя як жити, так і вмерти, і наперед могли сказати :

Коли зійду на каменистий верх
Крізь темні води й полум'яні межі,
Нехай життя хитнеться й відпливе,
Мов корабель у заграві пожежі.

Це ціна обраних. І дуже шкода, що не виходять і не вийдуть вже її нові поезії, ні статті.

От маємо лише вибір : « Душа на сторожі ». Правда, і всього не було багато. Туди, напевно, ввійшли « Вірність » і « Безсмертне », що я запам'ятала з тих, які так мені надзвичайно подобались колись ? Знаходжу, читаю...

Читаю все спочатку й уявляю її живу, бадьору, веселу, яка колись брала призи на празьких танцювальних вечірках...

Уявляю її у Львові, як співробітницю « ЛНВістника » з « відштовхненим човном до радісних джерел ». Я ясними привітаними, яких не дістав від неї жоден ворог.

Уявляю в « трагічному Києві », де « чекає все : і розпач і образа, а рідний край нам буде чужиною ». Там її « каменистий верх ».

Люблю в ній її животворчість, чинність, відвагу, щедрість. Жити, жити й не міняти життя за мідяки. Роздавати усміхи, розсипати усміхи, розсипати перли. Як крилата Ніке, поривати за собою...

Це не пусті слова. Їй були відкриті істини, що й тепер не даються до сприймання многим. Це штовхало пливти « крізь темні води й полум'яні межі ».

Істини ніби вже старі, як світ : воля до досягнення своєї національної духовости, не з тим, щоб нею піти на службу кому-будь; воля до досягнення своєї самостійної державности. З першої конче має випливати друга.

Чинна воля, не бездіяльне, не споглядальне й обережне вичікування з віддалі чогось — чи не деус екс махіна ? — що має « само собою розуміється » і безкровно, мов на сцені

при останньому акті античної трагедії, розв'язати всі наші проблеми, наше « бути, чи не бути ».

Ох, не невдача новітнього гомункула, що від двадцятип'ятилітнього висиджування у сталінській лябораторії став плазуном, вела її на « каменистий верх » ! Не душа наймита, не гризня за кістку покручів « паризьких бруків » (за висловом Міцкевіча) одверто підставила чоло Потворному ! Щось не було взято в рахубу, щось, що давалось лише відчуватись — « і рідний край нам буде чужиною », і ще щось... Але вірилось без сподівань. І треба було встояти на « верху », ніж десь задушитися від розпуки.

4.9.1946.

(« Неділя », Ашафенбург, ч. 39., з 15.9.1946.)

В И Я С Н Е Н Н Я

В своїй статті «Із спогадів про визначних письменників» («Київ», жовтень 1955 р.), Галина Лащенко твердить, ніби Лятуринська не знайшла зрозуміння з О. Телігою, не сприймала в свій час її творчості і оцінила Телігу пізніше хіба як характер, а не як поетку і публіцистку.

Щоб не виникло з того найменшого ущербу світлій пам'яті Теліги, мушу тут сказати кілька слів.

Моя стаття про творчість Теліги, уміщена в тижневику «Неділя» Г. Которовича в 1946 році, думаю, цілком ясно заперечує це твердження Г. Лащенко.

На початку 30-их років, натрапляючи на поодинокі вірші Теліги, мені, справді, дещо в них не було до вподоби. І, можливо, дещо зі сказаного мною тоді дає Г. Лащенко підстави так помилково посуджувати. От форма присвят деяких віршів Теліги наповідала про інститутські альбоми, тим ніби обмежуючи творчість, ніби говорячи лише про інтимне, і тим ніби утверджуючи в почутих відкликах про поетку, як «панночку, закохану в берізки». (Я ж не знала особисто О. Телігу і могла тоді про неї відгадувати лише з почутого від її знайомих і з тих кількох її надрукованих віршів). Оленине окреслення Музи, як кохання і ненависть, мені також не було до душі і нагадувало про якийсь загальник під так зв. «жіночою творчістю», де надхненням уже не так те, ніжно-жіноче, «одіо ет амо», а «він», «про нього», «від нього».

Щоб тут було ясно: я не проти почуття, не проти кохання і ненависти в поезії, а проти певного відтінку у формі вислову. І думаю, що інспірацією до поезії може бути багато дечого поза «він» і «вона».

Могли мені не подобатись і самі назви деяких віршів чи статей (от як «Мужчинам», «Якими нас хочете бачити»)

бо вже в тих назвах, звернених до мужчин, крилася якась підлеглість, чіпаючи гордість жінки. Дещо ніби віддавало проблемами емансипанток, і також мені було чуже, бож я народилась там, де було сильне материнське право. Лише пізніше я побачила, що це все в творчості Теліги — несуттєве.

На милий відклик Олени, лист після виходу моїх «Гусел», я не могла ані нав'язати ближчий зв'язок (через обставини), ні якось змінити свій погляд на її творчість. Чи мусіла б?

Змінив мій погляд не відклик на «Гусла», а змінила ще далеко перед тим поява її поезій — «Вірність», «Безсмертне» тощо, — тих кілька передостанніх і останніх із творчости Теліги, що без грубезних томів надають їй лавровий вінок поета. Про це я й писала в своїй статті 1946 року. Присвята Телізі і багатьом загинулим друзям (знайомим особисто і незнайомим) уміщеного в пресі перед роками «Епілогу» з моєї поеми «Героїка» сама говорить за себе.

(Міннеаполіс, 30.11.1955. Надруковано в «Наш Клич», ч. 45. з 22.12.1955 р.)

Гр. Шевчук
(Юрій Шерех)

БЕЗ МЕТАЛЕВИХ СЛІВ І БЕЗ ЗІДХАНЬ ДАРЕМНИХ

Можна творити поезію високого патріотизму, ні разу не вживши слів — батьківщина або вітчизна; можна проінняти творчість палкою любов'ю до України, ні разу не вживши слова Україна; можна писати пристрасні любовні поезії, не вживши слів любов чи кохання. Бо поезія — не називає, а пориває. Цього не знає більшість наших молодих і літніх претендентів на звання поета. Це добре знала Олена Теліга.

Як удалося це їй?

I

Поезія Олени Теліги виростає з альбомної поезії. Це ані трохи не образливо для пам'яті поетки, яка заслужено була шанована за життя і перед героїчною смертю якої від руки гештапівців схилиє голову весь український народ.

Коли ми вже згадали цей факт, то мусимо зробити маленький відступ. Оцінка творчості тих письменників, які переживають своє покоління, звичайно переходить три етапи. Спершу оцінка сучасників. Volens-nolens вона зв'язана з оцінкою особи творця. Критик або читач, що найбільше прагнув об'єктивності, все таки не можуть цілковито абстрагуватися від образу особи, від її вдачі, суспільної позиції й ролі, даних біографії. Потім приходить друге покоління, незнайоме вже з особою творця. Перед ним — тільки твори, твори, як такі. Йому розповідають епізоди з життя письменника, але воно відмахується: нащо нам це, ось твори — і тільки вони нас цікавлять. І вже згодом інтерес до творів зроджує новий інтерес до особи творця: армія біографів, бібліографів, причинкарів і істориків літератури

накидається на всі сліди земного буття письменника, реставрує кожний його крок і створює біографічний коментар до творів.

Критичні статті про Олену Телігу, що з'являються тепер (стаття О. Ждановича в ганноверському «Літературно-науковому збірнику», рецензія Г. Черинь у «Нашій пошті», передмова невідомого автора до «Душі на сторожі» О. Теліги) — перебувають на першому етапі. Вони не поезії коментують біографією авторки, а поезіями — героїчне життя. Статтями вони висловлюють свою пошану до неї. Ми хочемо тут підійти до творів поетки як до цілоти в собі. Не порушуючи їх зв'язку з біографією творця. Робимо це не з бажання бути оригінальними, першими «перескочити» до другого етапу, а просто тому, що твори заслуговують на таку аналізу, становлячи мистецьку вартість незалежно від того, хто була авторка їх, а також тому, що не можемо сказати нічого нового й невідомого про життя поетки.

Тому передусім мусимо відповісти на питання: з яких мистецьких джерел виростала поезія Олени Теліги. І ми відповідаємо: поезія Олени Теліги виростала передусім з альбомної поезії. Нема в цьому нічого знизливого або образливого, бо завжди важить не так те, де поет узяв щонебудь, як те, що він з того зробив. Навіть більше: люди, що говорять у мистецтві нове слово, здебільшого вдаються до тих джерел, які їхні сучасники вважали за низькі й несмачні, призначені для плебсу, для нижчих категорій літературної публіки, а не для обранців.

Альбомна поезія була цілком законним жанром чи певніше групою жанрів (від мадригала до еміграми) в епоху клясицизму і в епоху романтизму. Коли прийшов т. зв. «реалізм» XIX сторіччя з його вимогою соціологічної і за всяку ціну суспільно-корисної, навіть наукоподібної літератури, альбомні жанри були вигнані зі справжньої літератури. Вони спустилися в оточення провінційних міщухів, гімназистів і гімназисток. Якщо в нас їх культивували прилюдно Микола Вороний і Василь Пачовський, то це була почасти стилізація літератури минулих епох, а далеко більше — вияв глибокої провінціяльності цих авторів.

Олена Теліга вдалася до альбомної поезії не заради стилізації і не через провінціяльність. Альбомна поезія була її джерелом тому якраз, що вона давала змогу не називати речей «лобовими» назвами, давала достатні запаси цнотливих алегорій і парафраз. У своєму вживанні ці

алегорії й парафрази були зв'язані з атмосферою дівочого будуюару або фривольної розмови двох, але цей зв'язок не був органічний і конечний. Альбомну поезію можна було визволити з вузьких меж провінційного флірту й міщанської щоденщини. Це визволення стало поетичною місією Олени Теліги. Вона використала своє джерело зовсім повному і на його перетворенні виробила власний голос в українській поезії — може не дуже великий (її поетичний розвиток обірвався, а не завершився!), але вже свій.

Альбомні поезії пишуться для когось, адресовані комусь. Так і багато поезій Олени Теліги. Уже назви їх часто — адреса: « Чоловікові », « Мужчинам », « Сучасникам », « Засудженим ». В інших адресою стає присвята. Вона в Олени Теліги завжди не випадковий знак пошани, а конкретна адреса. Так присвячені поезії « Без назви », « 1933-1939 », « Напередодні », « Життя », « Лист ».

Це — зовнішнє. Істотніше — внутрішнє. Альбомна поезія — поезія, заснована на низці традиційних символів-алегорій, що розтлумачуються конкретно, в прикладенні до даної особи (чи осіб). Коли ми згадуємо альбом провінційної гімназистки, ми згадуємо передусім пару голубків, серце пробите стрілою, палання серця... Свого часу це був арсенал справжньої, « високої » поезії (Ронсар — Парні). Але потім вони « зносилися », « спрацювалися », « висока » поезія зреклася їх, і вони животіли далі тільки в альбомах провінційної публіки, заштатних « творців » літератури.

І от Олена Теліга відновляє їх права в « високій » поезії. Поезія її вся побудована на подібних традиційних символах. Особливо часто за ці символи правлять образи вогню й води (моря, ставка, джерела тощо): « Заметемо вогнем любови межі, перейдемо у брід бурхливі води »; « Стільки уст палило і тягло мене вогнем спокус »; « Холодна сила придушила тепле джерело »; « Пристрастей рвучкі потоки її не змиють у годину бурну »; « Пий же бризки, свіжі та іскристі, безіменних, радісних джерел »; « Крізь вогонь межі минулі дні вертаються »; « Життя... розколихалось хвилиною припливу »; « Мені здається, мов повинна ріка, мое лице »; « Думки, мов нероздмухані вогні »; « У нас душа криниця, з якої ви п'єте »; « Крешть вогонь із кремнів! »; « Душа зім'ята, сліпа, безкрила, сунеться на дно. А ти її лови, тримай, тягни нагору! Греби скоріше — і пливи, пливи! »; « І знов думки і серце у вогні »; « Твоє життя — холодний світлий став »; « Далеко десь горить твоя мета, в тяжких

туманах твій похмурий берег»; « В кожному серці пожежу пригаслу розпалили ви знову — спаливши життя ».

Ми подали так багато прикладів, щоб показати, яка сповнена поезія Олени Теліги цих старих, як мало не сама поезія, символів-алегорій! А крім того, є в неї ще інші численні ряди символів: дзвін, що кличе й збуджує; сурма; птах — втілення волі; полин, отрута — втілення гіркоти; каміння, окупи, ґрати, тінь і світло, вихор-буря, шлях, оранка й сівба... Поезія Олени Теліги сповнена цих поетичних загальників, цих збляклих « поетизмів », гідних, здавалося б, справді альбому провінційної гімназистки. Вони скупчені в віршах Олени Теліги в такій кількості, що здавалось би, здатні вбити всяку поезію. І коли ці вірші все таки поетичні, то секрет мусить лежати в тому, як використовуються в них заяложені « поетизми ».

Як взагалі в альбомній поезії, вони подаються кожного разу в цілком конкретному застосуванні. На певну, сказати б, адресу. Вони сполучаються з надзвичайно пластичними в своїй конкретності образами, які ще конкретнішими видаються на тлі загальників (і цього вже не знає провінційна альбомщица!): тонкі, рухливі пальці поетки; деталі літнього пейзажу в поезії « Літо »; серед алегоричних потоків і шляхів — раптом рядки:

Так радісно тримать мої долоні
У цій кімнаті, де в низькім поклоні
Схилились айстри на овальний стіл.

(« Напередодні »);

коротка згадка про те, що страта відбулася « у шість двадцять п'ять » в поезії « Засудженим »... Деталі ці (інакше б вони не пасували до альбомної поезії) здебільшого сальоново-кімнатного або літницьково-приміського характеру, але тим різкіше вони виділяються своєю конкретністю на тлі алегоричних загальників.

І з цим зв'язана дальша особливість поезії Олени Теліги, яку ми назвали б винятковою тверезістю поетичного мислення. Вона виявляється і в загальній поставі тем, і в деталях. Ось тема майбутнього повернення емігрантів на Батьківщину. Її розробляють звичайно в образах тріумфального походу, загальної радості... Олена Теліга побачила в ній суворі будні: зустріч *чужих* з чужими, зимними і ворожими душами на невідомій землі. Вона провиділа, що почуттям тієї миті будуть розпач і образа! Або з дета-

лів : у той час, як наші « поети » вимахують клясицистичними мечами, в Олені Теліги ви прочитаєте про « літаків непогамовний клекіт і у руках скажений скоростріл ». І це так характеристично для її тверезого мислення !

Уміння сполучати конкретне з абстрактним вершини своєї майстерности досягає в « Вечірній пісні » :

Замкни у моїх долонях	— конкретний образ.
Ненависть свою і гнів !	— переключення на абстрактне.
Зложи на мої коліна	— конкретний образ.
Каміння жорстоких днів.	— абстрактна алегорія.
Тобі ж подарую зброю :	— здавалося б, конкретний образ
Цілунок гострий, як ніж.	— переключення на абстрактне. хоч у суті справи саме образ попереднього рядка був абстрактною алегорією, а це — конкретний деталь прощання !

І вже тут видно, як *будує* Олена Теліга свій вірш. О, так, вона не ниже рядок за рядком, виливаючи свій настрій, вона будує вірш, як інженер. Про композицію Олені Теліги можна писати спеціально. Тут — тільки пара прикладів. Найпростіша будова — на контрастах. У поезії « Гострі очі » перша строфа — про гарячу безсонну ніч; друга — про врівноважений день; третя — закономірно дає узагальнення :

Тільки тим дана перемога,
Хто й у болі сміється зміг !

Складніше, коли поетка бере образи двох плянів і проводить їх крізь усю поезію, чергуючи. У поезії « Без назви » перший і другий рядок кожної строфи дає образ почуттів авторки, а третій-четвертий — алегорію морської подорожі. Так само « Сьогодні кожний крок » будується на переплетенні образів весняної природи і образів кімнатно-сальонового пляну; в поезії « Літо » чергуються образи літнього краєвиду і алегоричного згоряння ліричної героїні вірша.

Вершиною поезій Олені Теліги буває звичайно їх кінцівка. В ній схрещуються образи різних плянів і дається несподіваний поворот образу або узагальнення афористич-

ного порядку. Кожна поезія Олени Теліги — в протилежність знову ж таки багатьом і багатьом писанням наших віршоплетів — закінчена, завершена, замкнена в собі. Її не можна ще продовжити. Вона має 12 або 16 рядків не тому що далі не хотілося, не було настрою писати, а тому, що саме цих 12 або 16 рядків вистачає і треба, щоб висловити те, що висловити треба. Зміст у Олени Теліги завжди знаходить свою, властиву йому форму.

Така ж чітка й ритмічна організація поезій Олени Теліги. Її рими вивірені, і вона не знає недбалих рим. Її улюблений розмір — п'яти- і шестистоповий ямб, з його карбованістю; якихось ускладнень симетричного типу вона уникає; трискладові розміри з їх нахилом до співучості їй майже зовсім чужі, а коли вона наближається до них, то розбиває співучість іррегулярністю (« Чоловікові »). Хоч їй приступні засоби складної звукової організації вірша, але її ідеал — вірш суворий, говірнодеклямативний. Деяке пом'якшення в нього вносить тільки нахил до жіночих рим.

Так уже в формальній організації вірша Олена Теліга неутралізує мінуси альбомної поезії: шабляновість, солодкавість, загальниковість. Конкретність бачення, суворість композиції, залізна дисципліна ритму — в таких рамках альбомні поезії перестають бути альбомними.

II

І все таки: чому Олена Теліга вдалася до альбомної поезії як джерела? Бо мало сказати, як вона неутрализувала мінуси альбомної поезії. Мусить бути дана відповідь: чому, для чого звернулася поетка до цих джерел? Але, щоб дати відповідь на це, треба вийти за межі форми віршів Олени Теліги і придивитися до того світу, який у цих віршах мусів бути і є відбитий (напевне, позначилися тут і факти біографічні, але, як уже сказано, ми ухиляємося зараз висвітлювати їх).

Поезію « Сьогодні кожний крок » Олена Теліга присвятила змалюванню настрою сп'янілості від щастя. І от як вона змальовує цей надмір щастя: воно « *росте в тісних обіймах рамки закритої душі і рамку цю дере* ». Закрита душа! Душа в рамці! У поезії « Вірність » наскрізний образ — образ душевної скрабниці, куди складаються скарби, бо там « *пристрастей рвучкі потоки її не змиють у годину бурну* ». Отже, — знов рамка, знов душа на схові, душа в заперті, під замком! І в третій поезії душа ховає

« мудрий досвід у скриньці без ключа і дна » (« Моя душа »).

Чому ж таке самообмеження? Нащо власну душу, власну радість, власні пристрасті замикати і обмежувати? Чи не тому, що

...в мене дні — бунтують і кричать,
Підвладні власним, не чужим законам,
І тиснуть в серце вогнену печать,
І значать все — не сірим, а червоним — ?
(« Лист »)

Чи не тому, що поетка — надто пристрасна, надто палка, надто вся віддається, така вбезмеж закохана в пал і гаряч життя? Душа — вічно п'яна життям. Життя — не сіре нидіння, а блиск від стику « ударів і дарів Господніх », спалахи « перехресних барв », екстаза мрій і чинів. « Стільки уст палило і тягло мене вогнем спокусу! »

Оргіастичне п'яніння — так хотіла б Олена Теліга сприймати світ, життя, людей. Пекуча гра. Задивлення в сліпуче сьйво. Хай це буде один день, — але щоб це було неповторне свято. Байдуже що: зустріч, чин, екстаза. Байдуже що за цим прийде спад і загибель. Хай навіть гаряча смерть, аби гаряча. Тільки не сонність буднів, не плин безграничної сірости. Але що смерть! Жити, тільки жити. Які жалюгідні ті, для кого « захід — завжди тільки захід »! Бо в мить заходу —

В осяйну мить, коли останком сил
День розливає недопите сонце,
Рудим конем летить за небосхил,
Моя душа в червоній амазонці.

Така мрія поетки, мрія її гарячих ночей. Таким хоче вона бачити життя. Ні, не підходить до неї слово: бачити. Таким хоче вона його мати, схопити, загнuzдати, скорити, здолати, зігнути, на коліна поставити! І тут з'являються рамки, обрамлюють, обмежують, закривають душу. І не хтонебудь їх накидає, а жадібно прагне їх сама поетка. Вона не стала оспівувати повноту життя, хоч могла б зробити це сильніше, ніж хто інший в українській літературі, бо їй було відкрите те сп'яніння пристрастю й життям, де стирається грань між людиною, твариною і духом, де діє одвічний біос, вищий над кожен окрему особину, окремий живий організм.

Вона стала співачкою інших почуттів, тих, що наказали їй замкнути душу в рамці, тих, що наказали їй сховати в скриньку-скарбницю скарби гарячої душі. Ці почуття — гордість і вірність. Власне, це в неї одне почуття, — тільки в нашій мові нема терміну, щоб його назвати: вірність гордості? вірність з гордості? гордість вірності? Всі ці сполучення слів передають тільки грані почуття: щоб збагнути його цілість — треба читати поезії Олени Теліги:

Я руці, що біла — не пробачу —
Не для мене переможний бич!

Так що ж? Ненависть, породжена образою і гордістю?
Ні:

Але навіть за твою шпіцруту
Стріл затрутих я тобі не шлю,
Бо не вмію замінити в отруту
Відгоріле соняшне «люблю».

Тому і роля жінки — вірність обраному, горда вірність не так з любови, як передусім з гордості! І коли покинуть її, вона збереже вірність — дарма, що Пан «може не повернеться ніколи» («Вірність»).

І тому її найбільша мрія — мати таку безмежну вірність у відповідь:

Що задля мене хтось зуміє йти
Крізь всі зневаги — так, як я умію!
(«Махнуть рукою»).

Тому і роля жінки — вірність обраному, горда вірність: коли він іде на смерть — благословити його — і непомітно, крадькома піти його слідами теж на страту («Мужчинам»). Та ж горда вірність і щодо свого народу. Не розніжена ліричність рідної стріхи, не гістерія помсти, не автоматизм собачої відданості і звички, а вірність гордості:

О, краю мій, моїх ясних привітів
Не дістав від мене жодний ворог.
(«Сучасникам»).

Уся поезія Олени Теліги — між цими двома полюсами: повнота життя і — стримування силою гордості і вірності,

гордості-вірності. А вершина цього — поезія «Лист», де так виразно, так чітко світ романтичного шалу протиставлений світові рівноваги і спокою, стихія дикого бунту — рамкам, твердим рамкам унутрішньої дисципліни.

Внутрішню суперечність почуттів відбиває і стиль поезій Олени Теліги. Ми бачили залізну суворість композиції її віршів і розмірів їх. Це рамки. А в рамках — кипіння, скаженіння романтичних образів. Прагнення невимовного — і радість, що воно невимовне (бо, значить, не вбгаєш його в рамки !):

Не любов, не примха й не пригода —
Ще не всьому зватися дано !

(«Без назви») —

яке характеристичне окреслення! І саме це потрібне не — воно ж означає і любов, і примха, і пригода — тільки ще щось понад усім тим. Давній засіб романтичної поезії — творити надобрази позірним запереченням образів! А прочитайте поезію «1933-1939». Залізньо-логічна композиція, але ви не скажете навіть, про що говориться в вірші: про події особистого життя чи національного? Любовна це лірика чи політична? Згусток настрою, бліки внутрішнього світла. І так само в поезії «Безсмертне».

Тому так любить поетка схрещувати метафори і порівняння одне з одним: цим заперечується їхня земна, матеріальна допасованість, вони дематеріалізуються, означають тільки тони настрою, не речі в їх важній реальності:

Знов зустрічати сирій розсвіт
Вогнем отрути чи вина

(«Моя душа»);

Тремтить душі дзвінке роздерте плесо

(«Лист»).

Тому її епітети так часто — тільки вираз її душевного наставлення, а не об'єктивної дійсності: п'яне сонце, схвильоване колосся, надхненні весла, дивне серце.

Творча путь Олени Теліги не була закінчена. Вона була обірвана. Тому деякі її поезії ще припечатані були мертвою паддю клясицизму, такого чужого темпераментові поетки («Вірність»), тому голою декларативністю звучить поезія «Життя» або кінцівка поезії «Поворот». Але в основному поетка знайшла себе, і її лице відбилосся в плині нашого літературного процесу.

Поетка життєвого шалу — вона взяла свою душу в рамки гордості-вірності. Рамок потребувала вона для себе — і тому взяла рамки найвідстоянішої поезії — альбомної поезії. Вона ще звузила ці рамки, скоривши свій вислів залізним законам композиційної стрункості й метричної закономірності. Але в чорних рамках яскравіше червоне — колір крові й вина. Рамки гордості-вірності тільки підкреслили глибину її сп'яніння повнотою життя. Рамки формальних приписів тільки підкреслили крутіж барв обривних образів її поезії. Олена Теліга в українській поезії лишається неповторним зразком романтичної самоопанованості. І в інших народів важко вказати подібні приклади самодисципліни романтика, романтизму, що виявляється саме в самотримі. Буяння велетенської пристрасті в найвужчих, які тільки можна собі уявити, рамках — альбомної поезії. Картина Делякруа, зменшена до розмірів мініатюри і вставлена в рамку для фотографії в нічному столикові. Або — як характеризує вона сама :

...декілька краплин —
Ясне вино на золотавім лезі

(« Лист »).

Коштовне, п'янке вино, що кількома краплинами бризнуло на суворе, відточене лезо життя революціонера.

(« Арка », література, мистецтво, критика, ч. 1. Мюнхен, 1947.)

ОЛЕНА ТЕЛІГА

ЗБІРНИК

Редакція і примітки

О. ЖДАНОВИЧ

Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА

1977

Детройт - Нью Йорк - Париж

З М І С Т

Від Видавництва	7
---------------------------	---

ПОЕЗІЇ

Пломінний день	11
Сонний день	12
Відвічне (Н. Лівницькій-Холодній)	13
Радість	14
Я руці, що біла, — не пробачу	15
Літо	16
Поворот	17
Сьогодні кожний крок...	18
Моя душа й по темнім трунку	19
Мужчинам	20
Сучасникам	21
Вечірня пісня	22
Чоловікові	23
Життя (Василеві Куриленкові)	24
Лист (Л. Мосендзові)	25
Безсмертне	27
Неповторне свято	28
Вірність	29
Без назви (Д.Д.)	30
Подорожній	31
Відповідь	33
П'ятий поверх	34
Чужа весна	36
Розцвітають кущі ясмiну	37
Танго	38
Козачок	39
Соняшний спогад (Василеві Куриленкові)	40
Ніч була розбурхана і тьмяна	42
Чорна площа	43
Махнуть рукою!	45

Напередодні (Олегові Ш.)	46
Усе — лише не це !	48
П'ятнадцята осінь (Ростиславові Д.)	49
Гострі очі розкриті в морок	51
1933-1939 (Д.Д.)	52
Засудженим (Біласові й Данилишинові)	53
Примітки	54

ПРОЗА Й ПУБЛІЦИСТИКА

Або-або (фрагмент)	59
Якими нас прагнете ?	65
Лист до Редакції	78
Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)	79
До проблеми стилю	88
Сила через радість	91
Партачі життя	105
Книжка — духовна зброя	121
Вступне слово на Академію в честь І. Мазепи	124
З нових книжок	130
Відозва ОУН (Основний автор — Олена Теліга)	133
Братерство в народі	137
Прапори духу	140
Розсипаються мури	143
Нарозстіж вікна !	146
Останній лист Олени Теліги	150
Примітки	153

БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

О. Жданович — На зов Києва	159
— Останні дні Олени Теліги	200
Примітки	207

СПОГАДИ І МАТЕРІЯЛИ

М. Бачинська-Донцова — Теліги (Жмут спогадів)	215
Олесь Бабій — Пісня про Олену Телігу	227
— Олена Теліга	233
М. Гикавий — Олена Теліга	239
С. Гордінський — Зустріч з Оленою Телігою	243
К. Гридень (М. Мухин) — Матеріали до життєпису	250
Сергій Кушніренко — Психопортрет	280
Валя Конда (Шангай) — На могилу Олени Теліги	
з Далекого Сходу	281
Галина Лащенко — Перша зустріч	284

— « А смерть їх безсмертям зустріла » (У двадцяті роковини смерти)	292
— Із доповіді у 30-ліття смерті	305
<i>Олег Лащенко</i> — На київських верхах	310
<i>С. Литвиненко</i> — Зустріч з Михайлом Телігою	319
<i>Євген Маланюк</i> — Розповідь про Лену	328
<i>Н. Павлова</i> — Невтомний борець за свободу України	332
<i>Ірина Падох</i> — Остання постанова О. Теліги	335
<i>Зоя Плітас</i> — Із юних стріч	340
<i>Улас Самчук</i> — Побачимось у Києві	344
— На шляху до Києва	359
<i>М. Ситник</i> — Кров на квітах	373
<i>Катерина Штуль</i> — Поворот (Уривки з п'єси)	387
<i>Н.М.</i> — Моя остання зустріч із Оленою	394
Примітки	396

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ОЦІНКИ

<i>Проф. д-р Юрій Бойко</i> — Олена Теліга — як публіцистка і поетка	403
— Душа на сторожі	416
<i>Богдан Бойчук і Богдан Т. Рубчак</i> — Олена Теліга (1907-1942)	418
<i>В. Державин</i> — Шлях до клясицизму	421
— Заповіт Олени Теліги	427
<i>Дмитро Донцов</i> — Поетка вогненних меж	431
<i>Олена Звичайна</i> — Гаряча смерть	440
<i>Юрій Клен</i> — Ніжність і посвята	444
<i>Оксана Лятуринська</i> — Поезії Олени Теліги	447
— Вияснення	450
<i>Гр. Шевчук (Юрій Шерех)</i> — Без металевих слів і без зідхань даремних	452
Примітки	462
Бібліографія	463
Від упорядника	469